

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA

MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI

TOSHKENT MOLIYA INSTITUTI

“MOLIYA-IQTISOD” FAKULTETI

“MOLIYA” KAFEDRASI

NASIMOV ILYOS ALIBOEVICh

**“MAHALLIY BYUDJETLAR DAROMADLARI
SHAKLLANISHIDA MAHALLIY SOLIQLARNING ROLINI
OSHIRISH YO'NALISHLARI”**

«HIMOYAGA RUXSAT ETILDI»

«Moliya» kafedrası mudiri

«____» _____ 2013

Ilmiy rahbar:

o'q. U.Nig'monxo'jaeva

TOSHKENT 2013

MUNDARIJA

KIRISH.....	3
I BOB MAHALLIY BUDJET DAROMADLARINI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY USLUBIY ASOSLARI.....	6
1.1. Mahalliy budjetlarni iqtisodiy mohiyati va hududlar ijtimoiy - iqtisodiy hayotini rivojlantirishdagi ahamiyati.....	6
1.2. Mahalliy budjet daromadlarining tarkibi va tuzilishi.....	10
I bob bo'yicha xulosa.....	19
II BOB MAHALLIY BUDJETLAR DAROMADLARI TAHLILI (TOSHKENT SHAHAR MISOLIDA).....	20
2.1. Hududlar ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida mahalliy soliqlar iqtisodiy tahlili.....	20
2.2. Toshkent shahar mahalliy budjet daromadlari tarkibida mahalliy soliqlarning salmog'i va dinamikasi tahlili.....	25
II bob bo'yicha xulosa.....	39
III BOB MAHALLIY BUDJET DAROMADLARINI SHAKLLANTIRISHDA MAHALLIY SOLIQLARNI ROLINI OSHIRISH YO'LLARI.....	41
3.1. Mahalliy budjet daromadlari tarkibida mahalliy soliqlarni rolini oshirishda xorijiy davlatlar tajribalaridan foydalanish imkoniyatlari.....	41
3.2. Mahalliy budjet daromadlari tarkibida mahalliy soliqlarni salmog'ini oshirish yo'llari.....	45
III bob bo'yicha xulosalar.....	51
XULOSA VA TAKLIFLAR.....	53
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.....	57
ILOVALAR.....	63

KIRISH

Bitiruv malakaviy ishining dolzarbligi. O'zbekiston Respublikasida ijtimoiy yo'naltirilgan bozor munosabatlarining rivojlanishi va iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida hududlar iqtisodiyotini yangi bosqichga ko'tarishda mahalliy budjetlarni ahamiyati yanada oshmoqda. O'zbekistonda olib borilayotgan islohotlarning chuqurlashishi mahalliy budjetlarni hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishidagi rolini yanada oshirib, moliya-budjet sohasidagi huquqlarini kengaytirish va ularning moliyaviy bazasini mustahkamlashni talab qiladi. Ushbu iqtisodiy islohotlar jarayonida budjet ijrosi, uni bajarilishini qat'iy ta'minlash, mahalliy budjetlar daromadlar bazasini kengaytirish, qo'shimcha daromad manbalarini qidirib topish borasida bir qator ishlar olib borilmoqda.

Prezidentimiz I. A. Karimov takidlaganlaridek, "... davlat budjetining daromadlar qismi bo'yicha ko'rsatkichlari to'liq bajarildi, erishilgan profitsit yalpi ichki mahsulotga nisbatan 0,4 foizni tashkil etdi"¹

Shuningdek budjet ijrosini belgilangan parametrlar doirasida ijro etish, budjet daromadlar bazasini kengaytirish, daromadlarni respublika budjeti ajratmalari hisobiga emas balki hududlarning iqtisodiy salohiyatini oshirish orqali mahalliy soliqlar va yig'imlar hisobiga ko'paytirish mahalliy budjetlar oldida turgan muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Ushbu maqsad va vazifalarni amalga oshirish esa mahalliy budjetlarga tegishli vakolatlar berish, ularni mustaqilligini oshirish orqali erishish mumkin. Zero, Prezidentimiz I. A. Karimov takidlaganlaridek, "Ayni chog'da xo'jalik yurituvchi sub'ektlarga va mahalliy hokimiyat organlariga ko'proq iqtisodiy mustaqillik berish bilan birga, ular rahbarlarining shaxsiy javobgarligini oshirish ham zarur. Bu esa mahalliy

¹ Karimov I.A. "Bosh maqsadimiz – keng ko'lamli islohotlar va modernizatsiya yo'lini qat'iyat bilan davom ettirish"– T.: O'zbekiston. 2013y –5b.

budgetning ko'payishiga, mahalliy iqtisodiy-ijtimoiy muommolarni hal qilish uchun eng muqobil yo'llarni topishga imkon beradi"².

Mahalliy budget daromadlarini shakllantirishda mahalliy soliqlarni rolini oshirish yo'nalishlari mavzusidagi ushbu bitiruv malakaviy ishi ham hududlar iqtisodiyotini yanada rivojlantirish, mahalliy budget daromadlar bazasini mahalliy soliqlar hisobiga kengaytirishda muhim ahamiyatga ega deb o'ylaymiz.

Bitiruv malakaviy ishining maqsadi mahalliy budget daromadlarini shakllantirishda mahalliy soliqlarning rolini oshirish yo'nalishlari bo'yicha xulosa va amaliy tavsiyalarni ishlab chiqishdan iboratdir.

Ushbu maqsadga erishish uchun ishda quyidagi **vazifalar** qo'yildi:

- mahalliy budgetlarni iqtisodiy mohiyati va hududlar ijtimoiy - iqtisodiy hayotini rivojlantirishdagi ahamiyatini keltirish;
- mahalliy budget daromadlarining tarkibi va tuzilishini tadqiq etish;
- hududlar ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida mahalliy soliqlar iqtisodiy tahlilini keltirish;
- Toshkent shahar mahalliy budget daromadlari tarkibida mahalliy soliqlarning salmog'i va dinamikasi tahlilini tadqiq qilish;
- mahalliy budget daromadlari tarkibida mahalliy soliqlarni rolini oshirishda xorijiy davlatlar tajribalaridan foydalanish imkoniyatlarini ishlab chiqish;
- mahalliy budget daromadlari tarkibida mahalliy soliqlarni salmog'ini oshirish yo'llarini tadqiq etish va amaliy tavsiyalar berishdan iborat.

Bitiruv malakaviy ishining ob'ekti. O'zbekiston Respublikasi mahalliy budgetlari, shuningdek Toshkent shahar mahalliy budgeti tadqiqot ishining ob'ekti qilib olindi.

Bitiruv malakaviy ishining predmeti. Mahalliy budget daromadlarini shakllantirishda mahalliy soliqlarning rolini oshirish yo'nalishlarini belgilash munosabatlari hisoblanadi.

² I.A.Karimov. Havfsizlik va barqaror taraqqiyot yo'lida. Tom 6.: O'zbekiston 1998 – 57 bet

Bitiruv malakaviy ishi mavzusining nazariy va amaliy ahamiyati.

Bitiruv malakaviy ishi mavzusining nazariy va amaliy ahamiyati quyidagilardan iborat:

- mahalliy budjetlarni iqtisodiy mohiyati va hududlar ijtimoiy - iqtisodiy hayotini rivojlantirishdagi ahamiyati atroflicha talqin qilingan hamda ilmiy asoslangan xulosalarga kelingan;
- hududlar ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida mahalliy soliqlarlarning qiyosiy tahlili amalga oshirilgan;
- Toshkent shahar mahalliy budjet daromadlari tarkibida mahalliy soliqlarning salmog'i va dinamikasi tadqiq etilgan;
- mahalliy budjetlar mablag'laridan samarali foydalanish istiqbollari tahlil etilgan;
- mahalliy budjet daromadlari tarkibida mahalliy soliqlarni rolini oshirishda xorijiy davlatlar tajribalaridan foydalanish imkoniyatlarini tavsifi keltirilgan;
- mahalliy budjet daromadlari tarkibida mahalliy soliqlarni salmog'ini oshirish yo'llarini yuzasidan amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Bitiruv malakaviy ishining tarkibiy tuzilishi. Bitiruv malakaviy ishi kirish, uchta bob, xulosa hamda foydalanilgan adabiyotlar ro'yxatidan iborat.

I BOB

MAHALLIY BUDJET DAROMADLARINI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY USLUBIY ASOSLARI.

1.1. Mahalliy budjetlarni iqtisodiy mohiyati va hududlar ijtimoiy - iqtisodiy hayotini rivojlantirishdagi ahamiyati

O'zbekiston Respublikasida ijtimoiy - iqtisodiy islohotlar yanada chuqurlashayotgan davrda, ijtimoiy hayotimizning barcha sohalarida bo'lgani kabi moliya, budjet sohasida ham chuqur o'zgarishlarni amalga oshirish hozirgi kunning asosiy talabidir.

Iqtisodiyotda bozor munosabatlari asta - sekinlik bilan shakllanib va rivojlanib borayotgan bir paytda davlatning doimiy vazifalarini bajarishi uchun markazlashgan moliyaviy mablag'larga ega bo'lish zaruriyati yanada kuchayib boradi. Ayniqsa O'zbekiston fuqorolik jamiyati qurishni va bozor iqtisodiyoti rivojlangan davlatlar qatoriga kirishni o'z oldiga vazifa qilib qo'yar ekan, bunda markazlashgan pul fondlarini shakllantirish muxim o'rin tutadi. Demokratik davlat tuzilishining muhim tarkibiy qismi mahalliy davlat boshqaruv organlari va ularning faoliyati xisoblanadi. Mahalliy davlat boshqaruv organlari o'zlariga yuklatilgan vazifalarni bajarishi uchun, muayyan mulk va moliya - budjet huquqiga ega bo'lishi shart. Mahalliy hokimiyat idoralari hokimlar, xalk deputatlari kengashlari o'z vakolatlari doirasida hududlar moliya faoliyatini amalga oshiradilar.

Hududiy davlat boshqaruv organlari moliyaviy tizimining asosiy tarkibiy qismi – bu mahalliy budjet xisoblanadi. Mahalliy budjetlar mamlakat moliya tizimining asosiy sohasi bo'lishi bilan bir qatorda mahalliy organlarning o'z oldida turgan iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy funktsiyalarini amalga oshirishda moliyaviy resurslar bilan ham ta'minlab turadi. Hududiy boshqaruv organlari faoliyatining asosiy moliyaviy negizi mahalliy budjetlar hisoblanar ekan ularga yuklatilgan vazifalarni samarali amalga oshirilishi ularning moliyaviy mablag'larga ega bo'lishi bilan bog'liq. Mahalliy budjetlar orqali hududlar

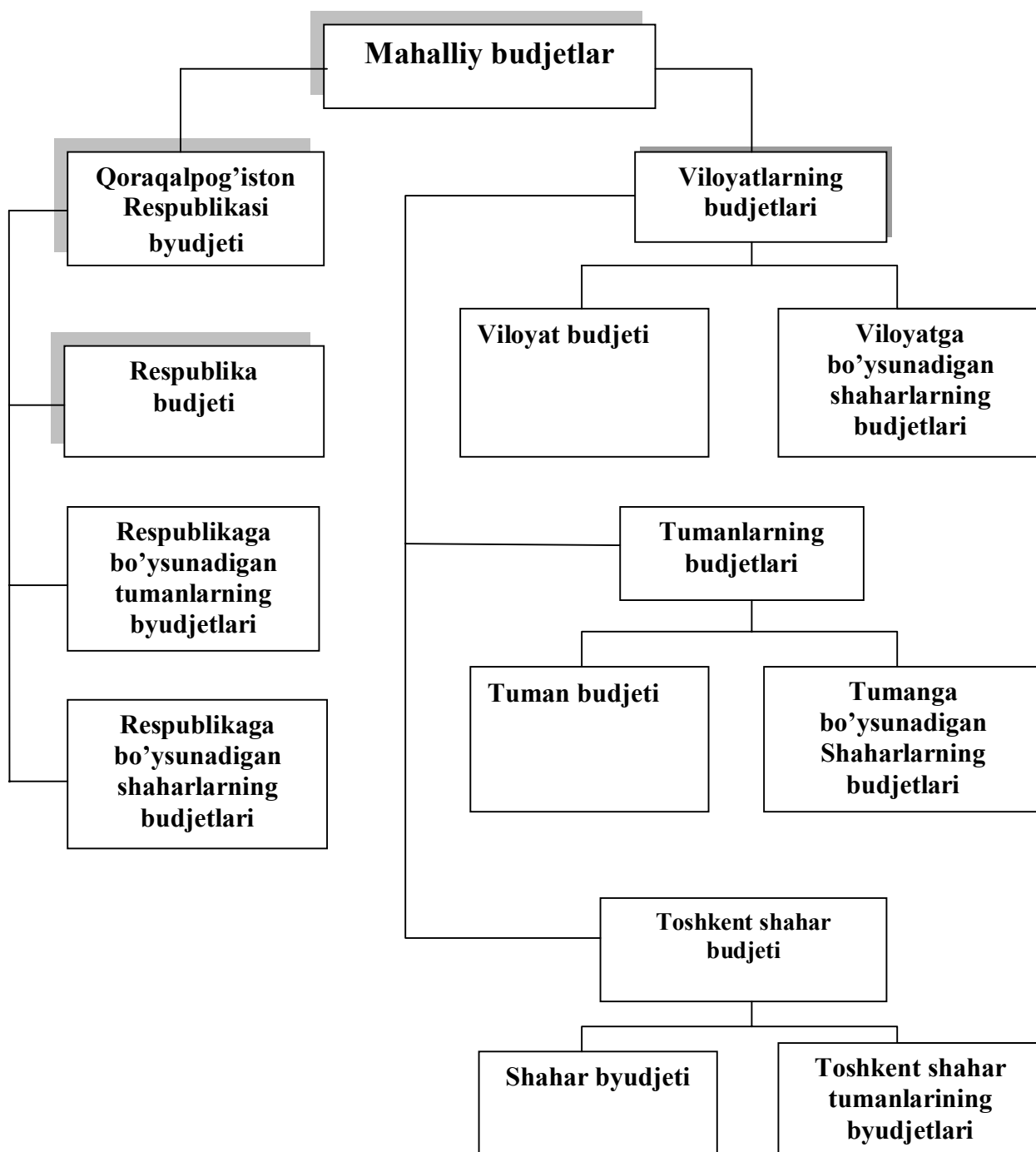
ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi moliyaviy mablag'lar bilan ta'minlab boriladi. Shunday ekan mahalliy budjet daromadlari va xarajatlarini muvofiqlashtirish respublika va uning hududlarining rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Mahalliy budjet davlat budjeti iqtisodiy kategoriyasining tarkibiy qismi hisoblanadi va iqtisodiy manoda hududiy boshqaruv organlarining o'z vazifa va funktsiyalarini bajarishini ta'minlash uchun zarur bo'lgan davlatning markazlashtirilgan pul mablag'lari fondidir. Huquqiy jihatdan esa mahalliy budjet bu mahalliy boshqaruv organlarini vazifa va funktsiyalarini moliyaviy ta'minlash uchun mo'ljallangan pul mablag'lari jamg'armasini tashkil etish va sarflashning qonun bilan belgilangan shaklidir. Budjet huquqiy akt shakliga ega bo'lib, vakolatli hokimiyat organi tomonidan qabul qilinadi va shu sababdan u qonuniy kuchga egadir.

O'zbekiston Respublikasi qonun xujjatlariga muvofiq "Mahalliy budjet - Davlat budjetining tegishli viloyat, tuman, shahar pul mablag'lari jamg'armasini tashkil etuvchi bir qismi bo'lib, unda daromadlar manbalari va ulardan tushumlar miqdori, shuningdek moliya yili mobaynida aniq maqsadlar uchun ajratiladigan mablag'lar sarfi yo'nalishlari va miqdori nazarda tutiladi". Mahalliy budjet hududlarning asosiy moliyaviy rejasi hisoblanadi va tegishli hududning iqtisodiy-ijtimoiy taraqqiyotining barcha sohalari va tarmoqlarini qamrab oladi. Mahalliy budjet har yili ishlab chiqiladi va tasdiqlanadi va u tegishli moliya yili davomida ijro etiladi. "Mahalliy budjetlar O'zbekiston Respublikasi davlat budjeti tuzilishining asosiy qismi sifatida o'zida 14 ta mustaqil budjetni mujassamlashtiradi" (1- rasm), ya'ni Qoraqalpog'iston Respublikasi budjeti, viloyatlar va Toshkent shahar budjetlarini o'z ichiga oladi. O'z navbatida Qoraqalpog'iston Respublikasi budjeti Qoraqalpog'iston Respublikasining respublika budjetini hamda respublikaga bo'ysunuvchi tumanlar va shaharlar budjetlarini o'z ichiga oladi. Viloyatning budjeti viloyat budjetini, viloyatga bo'ysunuvchi tumanlar va shaharlar budjetlarini o'z ichiga oladi. Tumanlarga bo'linadigan shaharning budjeti shahar budjetini va shahar tarkibiga kiruvchi tumanlar budjetlarini o'z ichiga

oladi. Tumanga bo'ysunadigan shaharlari bo'lgan tumanning budjeti tuman budjetini va tuman bo'ysunuvidagi shaharlar budjetlarini o'z ichiga oladi.

1- rasm

Mahalliy budjetning tuzilmasi³

³“O‘zbekiston Respublikasining Budjet tizimi to‘g‘risida 2000 yil 14 dekabrda 158-II-son Qonuni” tahlili asosida tayyorlandi.

Respublikasining respublika budgetini hamda respublikaga bo'ysunuvchi tumanlar va shaharlar budgetlarini o'z ichiga oladi. Viloyatning budgeti viloyat budgetini, viloyatga bo'ysunuvchi tumanlar va shaharlar budgetlarini o'z ichiga oladi. Tumanlarga bo'linadigan shaharning budgeti shahar budgetini va shahar tarkibiga kiruvchi tumanlar budgetlarini o'z ichiga oladi. Tumanga bo'ysunadigan shaharlari bo'lgan tumanning budgeti tuman budgetini va tuman bo'ysunuvidagi shaharlar budgetlarini o'z ichiga oladi.

Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi va mahalliy hokimiyat vakillik organlari tegishli ravishda Qoraqalpog'iston Respublikasi budgetini va mahalliy budgetlarni qabul qiladi, shuningdek ularning ijrosi to'g'risidagi hisobotlarni tasdiqlaydi, qonun xujjatlariga muvofiq mahalliy budgetga tushadigan mahalliy soliqlar, yig'imlar va to'lovlar miqdorlarini hamda ular bo'yicha imtiyozlarni belgilaydi va qonun xujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlarni amalga oshiradi. O'z navbatida Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi va tegishli xokimlar Qoraqalpog'iston Respublikasi budgeti va mahalliy budgetlar loyihalarini tegishli ravishda Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi va mahalliy hokimiyat vakillik organlari qabul qilishi uchun taqdim etadi hamda ularning ijrosi to'g'risida xisobotlar tuzadi va budgetga tushumlar to'liq va o'z vaqtida tushishi hamda budget mablag'laridan belgilangan maqsadda foydalanilishi ustidan nazoratni tashkil etadi va qonun xujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

Mahalliy budgetning hududlar iqtisodiyotini rivojlantirishdagi eng muhim ahamiyati shundaki hududlar iqtisodiyotining real sektorini moliyaviy qo'llab qo'vvatlaydi, strategik ahamiyatga ega bo'lgan va iqtisodiyotning etakchi tarmoqlari tizimidagi korxonalarni moliyaviy sog'lomlashtirish va ishlab chiqarishni jonlantirish, hududlar infrastrukturasi rivojlantirish, ish va xizmatlar ko'rsatish kabi sohalarni rag'batlantiruvchi vazifasini o'taydi. O'z navbatida iqtisodiyotga budgetdan ajratilgan mablag'larning samarali va maqsadli ishlatilishi ustidan nazoratni olib boradi. Mahalliy budgetlardan

iqtisodiyotga qilingan xarajatlar natijada hududlar iqtisodiyotini rivojlantirish bilan mahalliy budjet daromadlar bazasini kengaytirishga xizmat qiladi. Mahalliy budjetning daromadlar bazasini oshirishning ichki zaxiralari, hududlarda ishlab chiqarishning rivojlanishi, joylarda iqtisodiy islohotlarning amalga oshirilishi bilan chambarchas bog'liq. Mahalliy budjetlar mavqeini yanada oshirish hukumatimizning budjet soliq siyosatining samaradorligini oshirishga xizmat qiladigan muhim omillardan biri hisoblanadi. mahalliy budjetlar daromadlarining shakllanishidagi ushbu yunalishni O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov shunday ta'kidlagan edi: "Davlat budjeti daromadlarining qatta qismini joylarga berish, mahalliy budjetlarni mustahkamlash zarur. Bu esa mintaqalar mustaqilligini oshirish, ularning tashabbuskorligini, budjetning ijrosidan manfaatdorligini va bu boradagi ma'suliyatini oshirish imkonini beradi. Bundan tashqari, bu narsa mahalliy budjetlarga tushumlarning yangi manbalarini qidirib topishga rag'batlantiradi, joylarda budjet intizomini mustahkamlaydi". Markazlashtirilgan moliyaviy resurslardan samarali foydalanishda mahalliy budjetlarning vakolatlarini oshirish bugungi kunning eng dolzarb masalalaridan bo'lib qolmoqda va hozirgi olib borilayotgan islohotlar ham hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida mahalliy budjetlarning vakolatlarini oshirishga yo'naltirilgan.

1.2 Mahalliy budjet daromadlarining tarkibi va tuzilishi

Yuqorida takidlab o'tganimizdek mahalliy budjetlar hududiy boshqaruv organlarining ularga yuklatilgan vazifa va funktsiyalarini bajarishida moliyaviy manba bo'lib xizmat qiladi. Iqtisodiyotni modernizatsiyalash va erkin fuqorolik jamiyatini qurish sharoitida hududiy boshqaruv organlarini moliyaviy resurslar bilan taminlash zarurati yanada ortadi. O'zbekiston Respublikasining "Mahalliy davlat xokimiyati tug'risida"gi qonunining 11 – moddasiga muvofiq "Viloyat, tuman, shaharning moliyaviy resurslarini budjet mablag'lari, budjetdan tashqari

fondlar, kredit resurslari shuningdek Respublika (viloyat, Toshkent shaxri) budjetidan ajratilgan subventsiyalar va dotatsiyalar tashkil etadi”.

Mahalliy budjetlar daromadlari amal qilish xarakteriga va mahalliy budjet daromadlarini shakllantirishdagi o'rniga ko'ra biriktirilgan daromadlari va tartibga soluvchi daromadlarga ajratish mumkin. Mahalliy budjetning biriktirilgan daromadlarini mahalliy boshqaruv organlarining vakolatiga ko'ra ikki guruhga bo'lishimiz mumkin:

- O'zbekiston Respublikasi Oliy majlisi tomonidan belgilanadigan mahalliy soliqlar va yig'imlar;
- Hududiy boshqaruv organlari tomonidan joriy qilinadigan mahalliy yig'imlar.

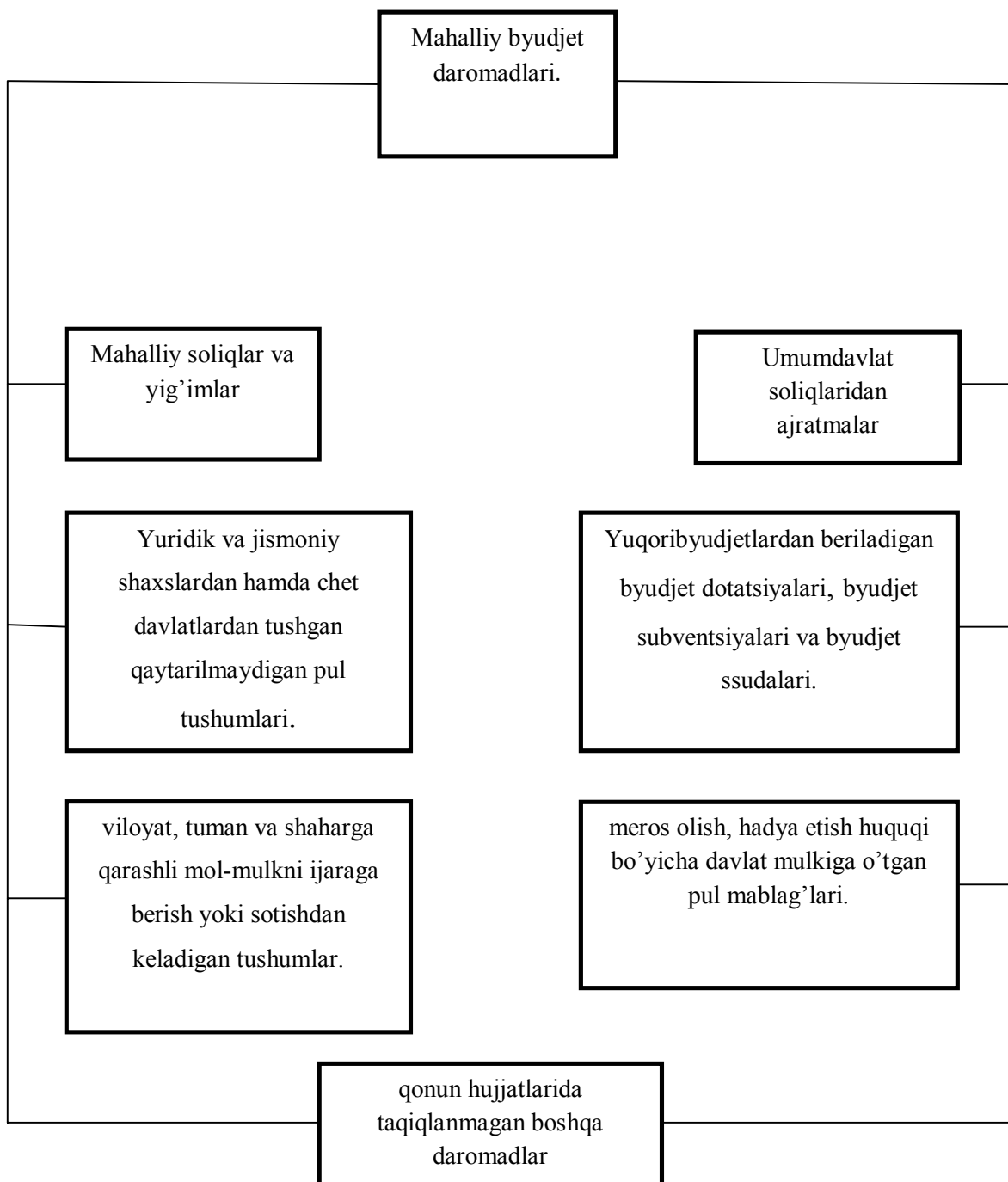
O'zbekiston Respublikasi Oliy majlisi tomonidan belgilanadigan mahalliy soliqlar mamlakatning barcha hududlarida amal qiladi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va O'zbekiston Respublikasining “Mahalliy davlat hokimiyati to'g'risida”gi qonunida mahalliy hokimiyat organlariga berilgan vakolatga ko'ra mahalliy hokimiyat organlari mahalliy yig'imlarni joriy etishi mumkin. Mahalliy hokimiyat organlari tomonidan joriy etiladigan mahalliy yig'imlar ayni shu hududda amal qiladi va o'sha hududning budjet daromadlarini shakllanishiga xizmat qiladi.

Budjet tizimida barcha mahalliy budjetlar davlat tomonidan qo'llab quvvatlanadi, hududiy daromad manbalari belgilanadi, mahalliy budjetlar o'ziga biriktirilgan soliqlar hisobidan, tartibga solinuvchi soliqlar hisobidan va boshqa manbalar hisobidan shakllanadi. Mahalliy soliqlar mahalliy budjetlar tarkibida birinchi moliyaviy manba sifatida qaralsa ham, bu soliqlar mahalliy budjetga biriktirilgan xarajatlarini moliyalashda yetarli moliyaviy manba bo'la olmaydi.

Umumdavlat va mahalliy soliqlar yagona mohiyatga ega bo'lib, budjetga to'lanishi lozim bo'lgan to'lovdir. Shu bilan birga, umumdavlat soliqlarining ayrim turlari ham mahalliy budjetlarni to'ldirish manbai sifatida mahalliy budjetlar ixtiyorida qoldirilishi mumkin.

Mahalliy budjet daromadlarining shakllanish manbalari⁴

⁴ “O‘zbekiston Respublikasining Byudjet tizimi to‘g‘risida 2000 yil 14 dekabrda 158-II-son Qonuni” va “Mahalliy davlat hokimiyati to‘g‘risida” O‘zbekiston Respublikasining 1993 yil 2 sentyabrda Qonuni tahlili asosida tayyorlandi.

O'zbekiston Respublikasining "Budjet tizimi to'g'risida"gi qonuniga muvofiq mahalliy budjet daromadlari quyidagi manbalar hisobidan shakllantiriladi:

- qonun hujjatlarida belgilangan normativlarga muvofiq mahalliy budjetlarga yo'naltiriladigan mahalliy soliqlar, yig'imlar, bojlar va boshqa majburiy to'lovlar.
- qonun hujjatlarida belgilangan normativlarga muvofiq mahalliy budjetlarga o'tkaziladigan umumdavlat soliqlari, yig'imlari, bojlari va boshqa majburiy to'lovlar;
- qonun hujjatlarida belgilangan normativlarga muvofiq davlat mulki ob'ektlarini joylashtirish, foydalanishga berishdan olingan daromadlar;
- qonun hujjatlariga muvofiq meros olish, hadya etish huquqi bo'yicha davlat mulkiga o'tgan pul mablag'lari;
- yuqori budjetlardan beriladigan budjet dotatsiyalari, budjet subventsiyalari va budjet ssudalari;

Budjet parametrlarini belgilash vaqtida umumdavlat soliqlaridan ajratmalar belgilanadi. Bu jarayon har yili budjet parametrlarini tasdiqlash paytida ishlab chiqiladi va Prezident qaroriga muvofiq belgilanadi va tasdiqlanadi. Umumdavlat soliqlaridan ajratmalar ulushi har yili mahalliy budjetlarning o'z daromadlarining tushumi hamda ular tomonidan amalga oshiriladigan xarajatlarning miqdoriga qarab o'zgartirilib boriladi. Umumdavlat soliqlarining muhim xususiyati shundaki, respublika budjetiga tushadigan soliqlardan mahalliy budjetlarni boshqarib borish uchun ajratma sifatida tushishi mumkin. Agar kelgusi yili mahalliy budjetlarning o'z daromad manbalari (soliqlari) ko'payib qolsa, umumdavlat soliqlaridan ajratma berishning hojati qolmaydi.

O'zbekiston Respublikasining "Byudjet tizimi to'g'risida"gi qonunining 5-moddasida budjet tizimining asosiy printsiplari belgilangan bo'lib, unga muvofiq budjetlarni shakllantirishda turli darajadagi budjetlar o'zaro bog'liqligi hamda Davlat budjeti balanslilikini ta'minlash shart. Respublika budjetidan subventsiyalar va dotatsiyalar Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va

Toshkent shahar budjetlariga tasdiqlangan Davlat budjeti doirasida ajratiladi. Qoraqalpog'iston Respublikasi budjeti, viloyatlar va Toshkent shahar budjetlaridan budjet subvensiyalari va dotatsiyalari tumanlar va shaharlar budjetlariga tegishli tasdiqlangan budjetlar doirasida ajratiladi.

Mahalliy budjetlarning bu daromad turining o'ziga xos tomonlari mavjud. Yuqori budjetlardan ajratiladigan subvensiya va dotatsiyalar boshqa daromad turlaridan farq qilib, bu daromad turlari yil boshida tasdiqlangan reja miqdorida olinadi, ya'ni bu daromad turlariga yil davomida o'zgartirishlar kiritilmaydi.

Dotatsiya uslublari mahalliy budjetlarning respublika budjetiga murojaat etish lozimligini bildirib, ularning hududlardagi boqimandalikni kuchaytiradi. Mahalliy soliqlarlarning budjetga to'liq tushishini tashkil qilish ularning zimmasidagi asosiy vazifa hisoblanadi. Respublikamiz iqtisodiyotida davom etayotgan iqtisodiy islohatlar davrida soliqlarni iqtisodiy barqarorligini ta'minlovchi muhim vosita sifatida ularni doimiy isloh qilib borishni talab qiladi. Hozirgi kunda aholi daromadlarining salmoqli hissasi xususiy sektorda shakllanmoqda. Davlat tomonidan bu daromadlarni boshqarish imkoniyatlari cheklangan, bu daromadlarni ma'muriy tarzda davlat xarajatlariga yo'naltirish bozor iqtisodiyoti printsiplariga zid. Faqatgina soliqlar orqali aholi daromadlarini budjet daromadlariga jalb qilish mumkin.

Demak, Qoraqalpog'iston Respublikasi budjeti va mahalliy budjetlarning daromadlari quyidagilar:

- mahalliy soliqlar, yig'imlar va bojlar, qonunda ko'zda tutilgan majburiy to'lovlar va soliqsiz tushumlarni mahalliy budjetga yo'naltirish;
- qonun xujjatlari bilan mustaxkamlangan umumdavlat soliqlari, yig'imlari va bojlar, bulardan tashqari umumdavlat tushumlari va majburiyatlarini mahalliy budjetlarga yo'naltirish;
- davlat pul mablag'lari, mulklari bo'yicha qonunlar asosida huquqlarni mahalliy budjetlarga o'tishi;
- yuqori budjetlardan beriladigan dotatsiyalari, subvensiyalari va ssudalari;

qaytarib bermaslik sharti bilan xorijiy davlatlardan tushgan pul mablag'lari va qonunlarda ta'qiqlanmagan boshqa daromadlar hisobiga shakllanadi.

Mahalliy budjet daromadlari mahalliy va umumdavlat soliqlari hisobiga shakllanadi. Umumdavlat soliqlarining mahalliy budjetlarga ajratiladigan qismi har yili qabul qilinadigan qonun va me'yorlar asosida amalga oshiriladi.

Mahalliy soliqlar va soliqsiz daromadlar mahalliy budjet xarajatlarini qoplash uchun yetarli emas, mahalliy budjet daromadlarining asosiy qismini boshqariladigan daromadlar hisobiga ta'minlanadi. Bu soliqlar bo'yicha ajratiladigan me'yorlar soliqlar va hududlar bo'yicha tabaqalashtirilgan bo'ladi va har yili hukumat qarori asosida qayta ko'rib chiqiladi. O'zbekistonda bu me'yorlarning yildan-yilga oshib borishini kuzatishimiz mumkin. Buni mahalliy budjet xarajatlarini shu hududdan tushadigan soliqlar hisobiga qoplash va yuqori budjetlardan quyi budjetlarga transfertlar hajmini kamaytirish zaruriyati bilan izohlashimiz mumkin. Me'yorlarni aniqlashda umumdavlat va mahalliy soliq tushumlarining kutilayotgan rejasi, mahalliy budjet xarajatlarining kutilayotgan minimumi hisobga olinadi. Ba'zi viloyatlarda bu me'yorlar 100 foiz qilib belgilanadi, bunday soliqlar ko'p tushadigan viloyatlarda mazkur me'yorlar minimum darajada belgilanadi. Chunki, soliq bazasining yuqoriligi me'yorlarni past belgilashga sabab bo'ladi. Mahalliy budjetlarning daromadlarini mustahkamlash borasida mahalliy hukumatning soliq undirish va soliq bazalarini kengaytirishga bo'lgan qiziqishlarini rag'batlantirishni oshirish, ya'ni ortiqcha undirilgan soliqlarning mahalliy budjetlarga tushadigan qismini oshirishni yo'lga qo'yish yaxshi samara beradi.

Umumdavlat soliqlari asosan bu respublika budjetiga kelib tushadigan soliqlar bo'lib, ular asosan umumdavlat miqyosidagi vazifalarni bajarishning moliyaviy resursi sifatida xizmat qiladi. Biroq, bu soliqlarni barchasi ham respublika budjetida qoldirilmaydi, ya'ni ularni ayrimlaridan muayyan qismi hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanganlik darajasi va holatidan kelib chiqib, mahalliy hokimiyatlarni ixtiyoriga qoldiriladi.

O'zbekiston Respublikasida soliqlar budjetga tushishiga ko'ra umumdavlat soliqlari va majburiy to'lovlari hamda mahalliy soliqlar va majburiy to'lovlarga ajratiladi. Soliqlarni bunday tartibda guruhlash davlat hokimiyati organlarining markaziy va mahalliyga bo'linishi hamda davlat budjetining respublika va mahalliy budjetlarga ajratilishi bilan belgilanadi. Shundan kelib chiqib, respublika budjetga tushishi belgilangan soliqlar va majburiy to'lovlarni umumdavlat, mahalliy budjetlarga tushishi belgilangan soliqlar va majburiy to'lovlarni esa mahalliyga ajratish mezonini belgilangan.

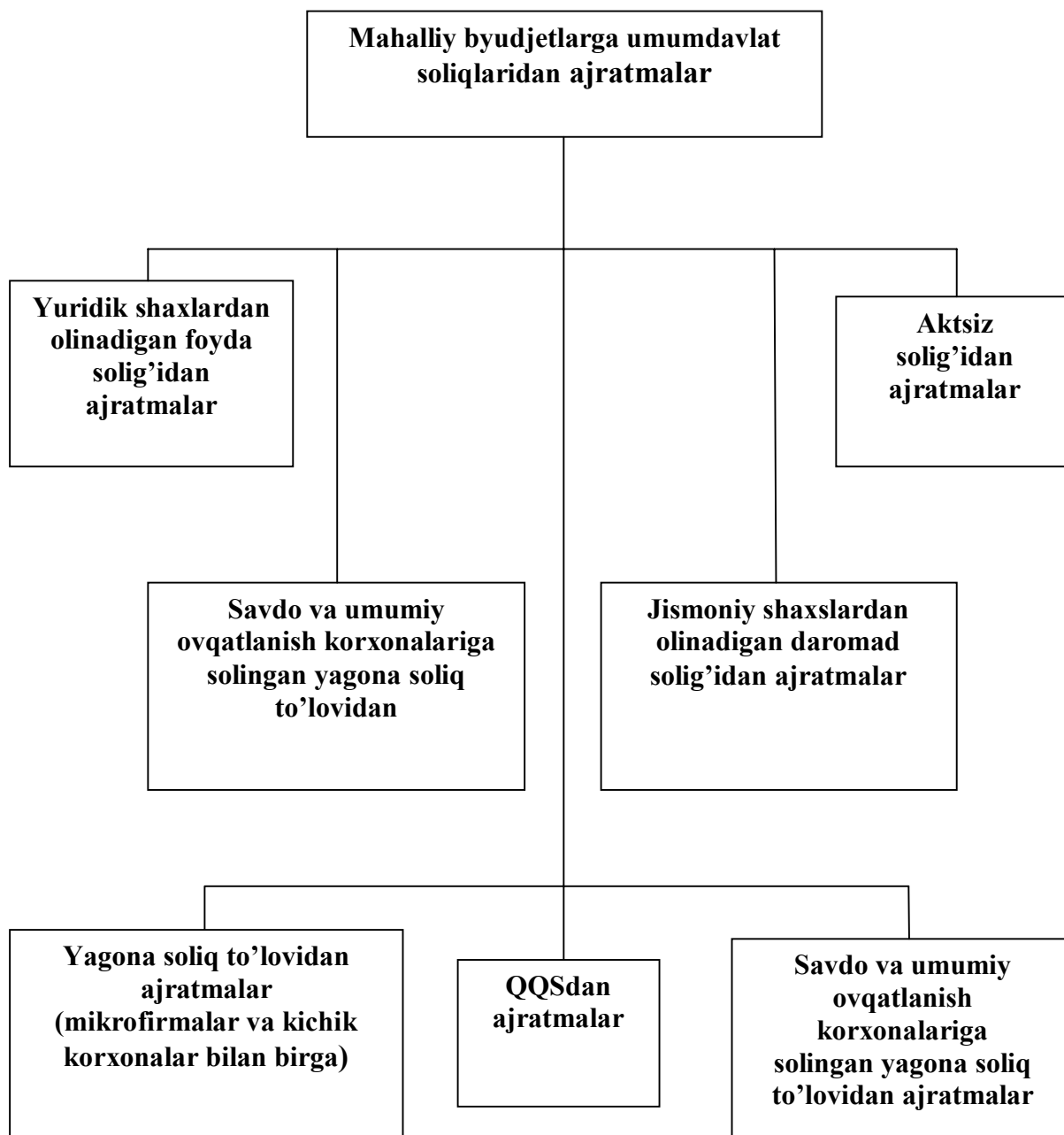
Mahalliy soliqlar va yig'imlar esa soliq tizimini muhim tarkibiy qismi bo'lib, ular asosan mahalliy hokimiyatlarni ixtiyoriga qoldiriladigan, mahalliy hokimiyatlarni vakolatiga yuklatilgan vazifalarni bajarish uchun moliyaviy resurslar bo'lib xizmat qiladigan majburiy to'lovlar va yig'imlar yig'indisidir.

O'zbekiston Respublikasida amal qiladigan mahalliy soliqlar va yig'imlar O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksining 23-moddasida aks ettirilgan bo'lib, ularga quyidagilar kiradi:

- mol-mulk solig'i;
- er solig'i;
- obodonlashtirish va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish solig'i;
- jismoniy shaxslardan transport vositalariga benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliq;
- ayrim turdagi tovarlar bilan chakana savdo qilish va ayrim turdagi xizmatlarni ko'rsatish huquqi uchun yig'im.
- tadbirkorlik faoliyatining ayrim turlari bo'yicha qat'iy belgilangan soliq.

Mahalliy soliqlar va yig'imlar mahalliy hukumatlar bajaradigan vazifalarga qarab belgilanib, ularga doimiy va to'liq biriktirib berilgan. Mahalliy hukumatlar asosan ijtimoiy masalalarni, ya'ni maktab, sog'liqni saqlash, madaniyat, maorif, shaharlar va qishloqlar obodonchiligi kabi vazifalarni bajaradi.

**Mahalliy byudjetlarga umumdavlat soliqlaridan ajratmalar
ajratiladigan soliq turlari⁵**

⁵ "O'zbekiston Respublikasining Byudjet tizimi to'g'risida 2000 yil 14 dekabrda 158-II-son Qonuni" tahlili asosida tayyorlandi.

Qariyb aholini ijtimoiy himoya qilish xarajatlarining 100 foizga yaqini mahalliy budjetlar tomonidan moliyalashtiriladi. Qayd etish joizki, mahalliy soliqlar va yig'implar mahalliy budjetlarni talab etiladigan moliyaviy resurslarini asosan 30-40 foizga yaqinini qoplaydi. Keyingi vaqtlarda mahalliy budjetlar daromad va xarajatlar salmog'ini 50-60 foizga etkazish kabi hukumat qarorlari mavjudki, bu ayni jamiyat va davlat qurilishini erkinlashtirish kabi vazifaga monanddir.

Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida soliqqa tortish tizimi, hamda soliq siyosatining samarali ishlashi iqtisodiy siyosatning nechog'lik mukammal yuritilishiga bevosita bog'liq bo'lib, iqtisodiyotning real sektorlarini rivojlantirishga turtki bo'lib xizmat qilishi mumkin. Aytish joizki, bugungi kunda bu borada qator chora – tadbirlar amalga oshirildi. Amalga oshirilgan tadbirlarning tub negizini esa qo'yidagilar tashkil etdi:

- soliqqa tortishni tashkil etishda soliqlarning fiskallik funktsiyasiga asosiy e'tibor qaratish;

- soliqqa tortish tizimini imkon darajasida soddalashtirish;
- resurs soliqlarini budjetdagi ahamiyatini oshirib borish;
- ishlab chiqarishni aynan soliqlar vositasi orqali rag'batlantirish;
- davlat budjetida egri soliqlar ulushini ko'tarish hamda ular vositasida

mamlakatda iste'mol darajasini boshqarish siyosatini amalga oshirish;

- budjetdan tashqari fondlarga ajratmalar miqdorini imkon qadar oshirish;
- iqtisodiyotda proteksionizm siyosatini amalga oshirishda soliqlar

dastagidan unumli foydalanishdir. soliqqa tortish tizimini yaratish borasidagi dastlabki qadam soliqlarning umumdavlat hamda mahalliy soliqlar va yig'implarga bo'linishi bilan bog'liqdir.

Soliqlar va yig'implardan tashqari har yili mahalliy budjetlarga bir necha turdagi soliqlar va yig'implar maqsadli tarzda me'yoriy xujjatlarga muvofiq biriktirib berilishi mumkin.

I bob bo'yicha xulosa

Birinchi bob bo'yicha xulosa qilib aytadigan bo'lsak, O'zbekiston Respublikasida "Mahalliy budjet - Davlat budjetining tegishli viloyat, tuman, shahar pul mablag'lari jamg'armasini tashkil etuvchi bir qismi bo'lib, unda daromadlar manbalari va ulardan tushumlar miqdori, shuningdek moliya yili mobaynida aniq maqsadlar uchun ajratiladigan mablag'lar sarfi yo'nalishlari va miqdori nazarda tutiladi". Mahalliy budjet hududlarning asosiy moliyaviy rejasi hisoblanadi va tegishli hududning iqtisodiy-ijtimoiy taraqqiyotining barcha sohalari va tarmoqlarini qamrab oladi. Mahalliy budjet har yili ishlab chiqiladi va tasdiqlanadi va u tegishli moliya yili davomida ijro etiladi. "Mahalliy budjetlar O'zbekiston Respublikasi davlat budjeti tuzilishining asosiy qismi sifatida o'zida 14 ta mustaqil budjetni mujassamlashtiradi"

Budjet tizimida barcha mahalliy budjetlar davlat tomonidan qo'llab quvvatlanadi, hududiy daromad manbalari belgilanadi, mahalliy budjetlar o'ziga birlashtirilgan soliqlar hisobidan, tartibga solinuvchi soliqlar hisobidan va boshqa manbalar hisobidan shakllanadi. Mahalliy soliqlar mahalliy budjetlar tarkibida birinchi moliyaviy manba sifatida qaralsa ham, bu soliqlar mahalliy budjetga birlashtirilgan xarajatlarini moliyalashda yetarli moliyaviy manba bo'la olmaydi. Mahalliy soliqlar va yig'imlar mahalliy hukumatlar bajaradigan vazifalarga qarab belgilanib, ularga doimiy va to'liq birlashtirib beriladi.

II BOB. MAHALLIY BUDJETLAR DAROMADLARI TAHLILI (TOSHKENT SHAHAR MISOLIDA).

2.1. Hududlar ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida mahalliy soliqlar iqtisodiy tahlili.

Qoraqalpog'iston Respublikasi budjeti hamda mahalliy budjetlar balansli daromadlar va xarajatlarga ega bo'lishi kerak. Qoraqalpog'iston Respublikasi budjeti va mahalliy budjetlar taqchilligiga yo'l qo'yilmaydi. Shu maqsadda mahalliy budjetlarning daromadlari mahalliy va umumdavlat soliqlari hisobiga shakllantiriladi. Shu jarayonda budjetlararo munosabatlar yuzaga keladi.

Budjetlararo munosabatlarni barqarorlashtirishning asosiy sharti turli darajadagi budjetlarning moliyaviy bazasini shakllantirish jarayonlarini o'zaro bog'lashdir.

Ularning moliyaviy bazalari har bir budjetning daromadidan tartibga soluvchi, birlashtirilgan soliqlar tushumidan, shuningdek yuqori budjetdan beriladigan moliyaviy yordamlardan tashkil topadi.

Budjetlar o'rtasida daromadlarni qayta taqsimlash nuqtai nazaridan soliqlarning bo'linishi va ularni budjetning ma'lum bo'g'iniga birlashtirilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Bu borada Prezidentimiz quyidagi fikrni bildirganlar: "Muayyan budjetlarni shakllantirish manbalari bo'lgan respublika soliqlari bilan mahalliy soliqlar o'rtasida aniq chegara o'tkazish soliq tizimini takomillashtirishning eng muhim yo'nalishidir".

Mahalliy budjetlarning daromadlari sifatida e'tirof etilgan daromadlarning belgilangan summalarda va o'z vaqtida budjetga to'liq tushib turishini ko'rsatuvchi ko'rsatkich: Uning darajasini haqiqatda mahalliy budjetlarning ixtiyoriga kelib tushgan daromadlar summalarining mahalliy budjetga kelib tushishi rejalashtirilgan daromadlarning summalariga nisbatlab aniqlash mumkin. Buni formula orqali quyidagicha ifodalasa bo'ladi:

$$[Dx] : [Dp] \times 100\%, \quad (2.1)$$

bu erda: $[Dx]$ - mahalliy budjetlarning ixtiyoriga haqiqatda tushgan daromadlar summasi;

$[Dp]$ - mahalliy budjetlarning ixtiyoriga kelib tushishi lozim bo'lgan daromadlarning rejalashtirilgan summasi.

Mahalliy budjetlar daromad bazalarining barqarorligi nuqtai nazaridan bu ko'rsatkichning darajasi 100%ga teng va undan kam bo'lmasligi kerak.

Respublika mahalliy budjetlari daromadlarida mahalliy soliqlar ulushini tahlil qiladigan bo'lsak (1 – jadvalga qarang).

1 – jadval

O'zbekiston Respublikasi Mahalliy budjetlar daromadlarida mahalliy soliqlarning salmog'i (%)⁶

Ko'rsatkichlar	Yillar			
	2009	2010	2011	2012
Mahalliy budjetlar daromadlari jami	100	100	100	100
jumladan, mahalliy soliqlar jami.	25,1	20,1	20,9	19,7

Keltirilgan jadval ma'lumotlariga ko'ra, mahalliy soliqlar ulushi 2009 yilda 1205500 milion so'mni yoki mahalliy budjetlar daromadlarining 25,1 %ini tashkil qilishi rejalashtirilgan. Keyingi yillarda mahalliy soliqlarning mahalliy budjet daromadlaridagi ulushi kamaygan, jumladan 2010 yilda bu ko'rsatkich 1570183,9 milion yoki 20,1 %ni tashkil qilgan bo'lsa 2011 yilda 20,9 %ni

⁶ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2008 yil 29 dekabrda PQ-1024 son, 2009 yil 22 dekabrda PQ-1245-son, 2010 yil 24 dekabrda PQ-1449 son, 2011 yil 30 dekabrda PQ-1675 son qarorlari ilovalari asosida tayyorlangan..

tashkil qilishi rejalashtirilgan. 2012 yilda esa mahalliy soliqlarni respublika mahalliy budjetlari daromadlaridagi salmog'i 19,7 %ni yoki 2307900 million so'mga teng bo'lishi rejalashtirilgan.

Jadval malumotlaridan ko'rib turganimizdek 2009-2012 yillar mobaynida mahalliy soliqlar respublika mahalliy budjetlari daromadlarining 19 %dan 25 %gacha qismini tashkil qilgan.

Quyidagi jadvalda biz respublika mahalliy budjetlari daromadlari tarkibidagi mahalliy soliq turlarining salmog'ini tahlil qilish orqali xulosa qilishimiz mumkin.

O'zbekiston Respublikasi mahalliy budjetlari daromadlarida mahalliy soliqlar va yig'imlar tarkibini tahlil qiladigan bo'lsak (2 – jadvalga qarang).

Jadvaldan ko'rinadiki, 2010 yilda 2009 yilga nisbatan er solig'ining jami mahalliy soliqlardan tushumlardagi ulushi 2,5 punktga kamaygan bo'lsa 2011 yilda bu holat davom etib 2,8 punktga kamaygan, biroq 2012 yilda yana shunchaga ortishi rejalashtirilgan.

Mol-mulk solig'i bo'yicha tushumlar 2010 yilda 2009 yilga nisbatan 2,6 punktga kamaygan bo'lsada keyingi 2011 va 2012 yillarda uning salmog'i ortib borgan. Tadbirkorlik faoliyatining ayrim turlari bo'yicha qat'iy belgilangan soliq jami mahalliy soliqlardagi salmog'i eng past ko'rsatkichga ega bo'lsada, ushbu soliq turi bo'yicha tushum miqdori tahlil yillarida muntazam ortib borgan. Respublika bo'yicha mahalliy soliqlardan tushumlarning eng asosiy qismini obodonlashtirish va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish solig'i tashkil qilmoqda.

Yuqoridagi fikrlarimizning davomi sifatida 2 – jadval ma'lumotlari asosida tuzilgan 4 – rasm ma'lumotlaridan shu narsani ko'rish mumkinki mahalliy soliqlar ichida eng yuqori ko'rsatkichga ega bo'lgan soliq turi obodonlashtirish va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish solig'idir.

O'zbekiston Respublikasi mahalliy budjetlari daromadlarida mahalliy soliqlar va yig'imlar tarkibi (% da)⁷

Ko'rsatkichlar	Yillar			
	2009	2010	2011	2012
Mahalliy soliqlar daromadlar jami	100	100	100	100
Jumladan: Yuridik va jismoniy shaxslardan olinadigan er solig'i	21,8	19,3	17,5	19,3
Yuridik va jismoniy shaxslardan mol-mulk solig'i	25,2	22,6	24,7	27,8
Tadbirkorlik faoliyatining ayrim turlari bo'yicha qat'iy belgilangan soliq	8,6	8,9	9,4	9,5
Jismoniy shaxslardan transport vositalari uchun benzin, dizel yoqilg'isi va gaz iste'mol qilganlik uchun soliq	16,1	20,1	21,7	24,1
Obodonlashtirish va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish solig'i	28,3	29,1	26,7	19,3

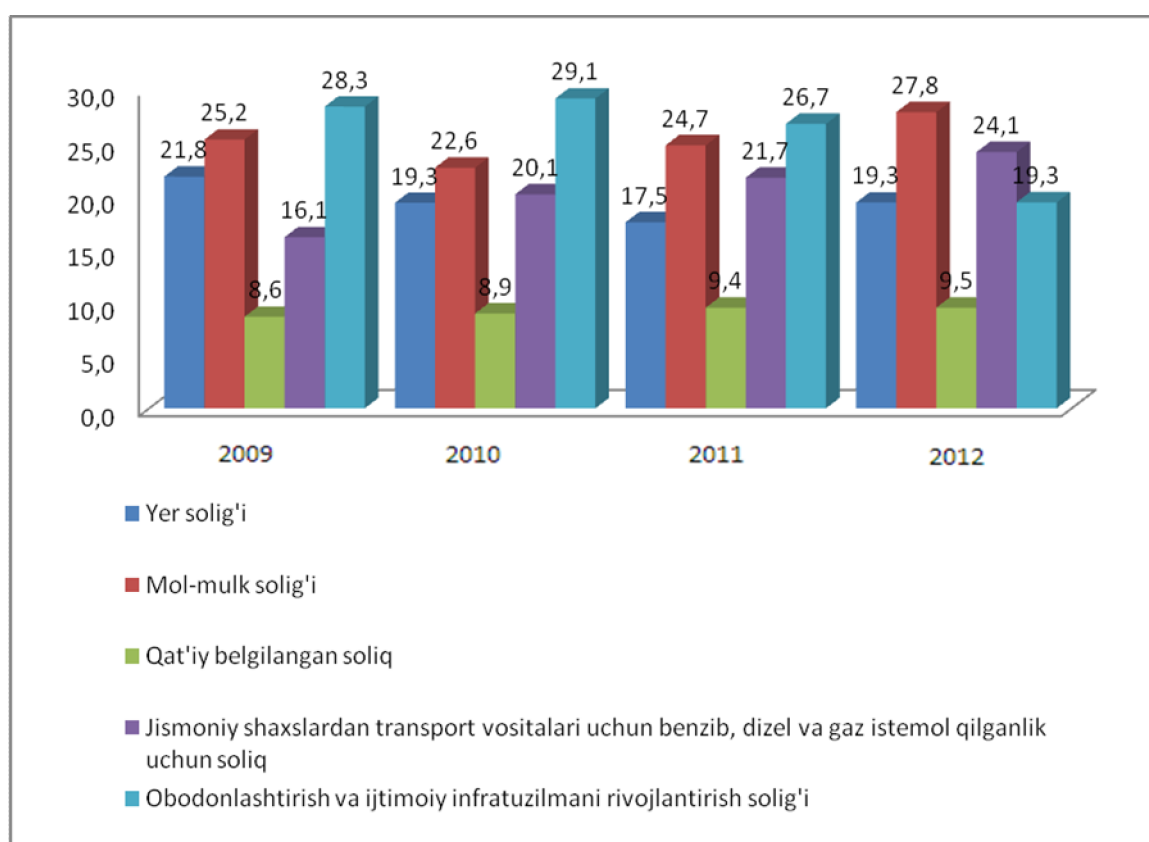
Ushbu soliq turi bo'yicha 2009 yilda mahalliy soliqlardan tushumlarning 28,3 %i shakllanishi rejalashtirilgan bo'lsa, 2010 yilda esa 29,1 %ga to'g'ri kelgan. Keyingi 2011 va 2012 yillarda ushbu soliqning ulushi biroz pasaygan (mos ravishda 26,7 % va 19,3 %).

⁷ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2008 yil 29 dekabrda PQ-1024 son, 2009 yil 22 dekabrda PQ-1245-son, 2010 yil 24 dekabrda PQ-1449 son, 2011 yil 30 dekabrda PQ-1675 son qarorlari ilovalari asosida tayyorlangan..

Yer solig'i bo'yicha respublika miqyosida 2009 yilda mahalliy soliqlarning 21,8 %i shakllanishi rejalashtirilgan bo'lsa, 2010 va 2011 yillarda uning salmog'i 19,3 % va 17,5 %ni tashkil qilib bazis yilga nisbatan jami mahalliy soliqlar va yig'implardan tushumlardagi salmog'i kamaygan. 2012 yilga kelib esa bu ko'rsatkich 19,3 %ga teng bo'lgan.

4-rasm

O'zbekiston Respublikasi mahalliy budjetlari daromadlari tarkibida mahalliy soliqlarning salmog'i tarkibiy dinamikasi⁸

Tahlil yillarida mol – mulk solig'ining ham salmog'i jami mahalliy soliqlardan tushumlarning deyarli to'rtidan bir qismini tashkil qilishi rejalashtirilgan. Ya'ni bazis yilda mol – mulk solig'ining ulushi jami mahalliy soliqlardan tushumlarning 25,2 %iga to'g'ri kelgan bo'lsa, 2010 yilda bu ko'rsatkich 22,6 %ga, 2011 yilda 24,7 %ga va nihoyat 2012 yilda esa 27,8 %ga

⁸ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2008 yil 29 dekabrda PQ-1024 son, 2009 yil 22 dekabrda PQ-1245-son, 2010 yil 24 dekabrda PQ-1449 son, 2011 yil 30 dekabrda PQ-1675 son qarorlari ilovalari asosida tayyorlangan..

to'g'ri kelgan. Ma'lumki, budget daromadlarining asosiy qismi soliqlar hisobiga shakllanadi. Respublikamizda ham mahalliy budgetlar daromadlarining shakllanishida soliqlar katta ahamiyatga ega. Bunga yuqorida amalga oshirilgan tahlillar natijasida amin bo'lindi.

Yuqorida takidlab o'tganimizdek jami mahalliy soliqlar bo'yicha tushumlardagi salmog'i bo'yicha eng past ko'rsatkichga tadbirkorlik faoliyatining ayrim turlari bo'yicha qat'iy belgilangan soliqqa to'g'ri kelgan. 1 – rasm malumotlariga nazar tashlaydigan bo'lsak ushbu soliq turi bo'yicha 2009 yilda jami respublika mahalliy soliqlaridan tushumlarning 8,6 %i shakllanishi rejalashtirilgan bo'lsa, bu ko'rsatkich 2010 yilda 8,9 %ga, 2011 yilda 9,4 %ga va 2012 yilda 9,5 %ga to'g'ri kelmoqda.

Jismoniy shaxslardan transport vositalari uchun benzin, dizel yoqilg'isi va gaz iste'mol qilganlik uchun solig'i bo'yicha 2009 yilda jami mahalliy soliqlardagi salmog'i 16,1 % qilib rejalashtirilgan. 1 – rasm malumotlaridan ko'rinadiki ushbu soliq turining salmog'i 2010, 2011 va 2012 yillarda muntazam ortib borgan (mos ravishda 20,1 %, 21,7 %, 24,1 %).

Ammo, mahalliy budgetlarning daromadlari shakllanishida aynan qaysi turdagi (biriktirilgan yoki tartibga soluvchi) soliqlarning ulushi katta salmoqqa ega ekanligi muhim hisoblanadi.

2.2. Toshkent shahar mahalliy budget daromadlari tarkibida mahalliy soliqlarning salmog'i va dinamikasi tahlili

Har qanday iqtisodiy holatga qaramay davlat mavjudligining eng muhim omili, uning o'z oldida turgan vazifalarini bajarish uchun yetarli moliyaviy mablag'ga ega bo'lishidir. Bu masalada davlat budjeti tizimining muhim bo'g'ini bo'lgan mahalliy budgetlar daromadlarini shakllantirishning o'ziga xos jihatlari mavjud. Bu o'ziga xoslik mahalliy budgetlarning o'z hududlari doirasida amalga oshiriladigan vazifalaridan kelib chiqadi.

Mahalliy budjetlarning iqtisodiy faoliyat olib borishlari ularning o'z daromadlar manbaini mavjudligi bilan xarakterlanadi. Mahalliy budjetlar o'z hududlarida turli yo'nalishdagi vazifalarni hal qilish uchun yyetarli bo'lgan moliyaviy mablag'ga ega bo'lishlari kerak.

Mahalliy soliqlar va yig'imlar mintaqani ijtimoiy iqtisodiy rivojlantirish manbaini vujudga keltirish, tabiiy va boshqa resurslarni qayta ishlab chiqarish, davlat hokmiyati va boshqaruvi mahalliy idoralarning faoliyat ko'rsatishi uchun shart shroit yaratish maqsadini ko'zlaydi.

Budjet tizimi bo'g'inlari o'rtasida umumdavlat pul resurslarini taqsimlash asosida mahalliy budjetlarning mustaqillik printsiplari, ularning davlat tomonidan moliyaviy qo'llab quvvatlash manbalar va daromadlarini hududiy shakllantirish printsiplari yotadi. Ushbu printsiplardan kelib chiqib, mahalliy budjetlarning daromadlari biriktirilgan va tartibga solinadigan daromad manbalari hisobiga shakllantiriladi.

Biriktirilgan daromadlar asosini mahalliy soliqlar va yig'imlar tashkil etadi. Davlat mahalliy hukumat organlariga ular qaramog'idagi biriktirilgan daromadlarning ortiqcha mavjudligini moliyaviy resurs sifatida, ularga biriktirilgan vazifalarni bajarishi uchun taqdim etadi. Shu yo'l bilan davlat turli darajadagi budjetlarni boshqarib turadi, ularning daromad va xarajatlarini balanslashtiradi.

Biz o'rganish obekti qilib olgan Toshkent shahar mahalliy budjeti daromadlari tarkibini tahlil qiladigan bo'lsak (2 – ilova), shahar budjetning jami daromadlari 2009 yilda 636996343 ming so'm rejalashtirilgan va haqiqatda budjetga 647540133 ming so'm daromad kelib tushgan, 2010 yilda 25 250 917 ming so'm miqdorida belgilanib, haqiqatda 25269153 ming so'm miqdorida bajarilganligini ko'rishimiz mumkin. Haqiqatdagi bajarilishi 101,7 %ni tashkil etgan. 2011 va 2012 yillarda budjet daromadlari rejasi mos ravishda 104,8 %ga va 104,5 %ga bajarilgan.

Toshkent shahar budjeti daromadlarining shakllanishida tartibga solinadigan daromad hisoblangan qo'shilgan qiymat solig'i katta salmoqqa ega

soliq turlaridan biri hisoblanadi. Ushbu soliq turi bo'yicha shahar budjeti daromadlariga tushum 2009 yilda 65917879 ming so'm miqdorida rejalashtirilgan bo'lib, haqiqatda 66354671 ming so'm daromadga ega bo'lgan va shahar budjetining jami daromadlardagi salmog'i 10,2 %ga teng bo'lgan. 2010 yilda esa 43861880 ming so'm miqdorida belgilangan bo'lib, haqiqatda 44156526 ming so'm miqdorida tushum tushgan, ya'ni ushbu soliq bo'yicha 294646 ming so'm ko'p daromad tushgan. Mazkur soliq bo'yicha tushumlarning jami daromadlardagi ulushi 5,7 %ga teng bo'lgan (3-jadvalga qaranag)

Toshkent shahar budjeti daromadlari tarkibida, aksiz solig'i bo'yicha shahar budjetiga 2009 yilda 31086742 ming so'm daromad tushishi rejalashtirilgan, haqiqatda esa 29674721 ming so'm tushum tushgan va reja 95,5 %ga bajarilgan. Aktsiz solig'i bo'yicha tushumlarning jami daromadlardagi ulushi 4,6 %ga teng bo'lgan.

2009 yilda Toshkent shahar budjeti daromadlarida tartibga solinuvchi soliq turlaridan yana biri yuridik shaxslar daromad (foyda) solig'i bo'yicha tushum 22798660 ming so'm miqdorida belgilangan bo'lib, haqiqatda 22880347 ming so'm miqdorida tushum tushgan, ya'ni ushbu soliq turi belgilangan reja 100,4 %ga bajarilib 81687 ming so'm ko'p daromad tushgan. Mazkur soliq bo'yicha tushumlarning jami daromadlardagi ulushi 3,5 %ni tashkil etgan.

Toshkent shahar mahalliy budjetining daromadlari tarkibida umumdavlat soliq turlaridan biri bo'lgan jismoniy shaxslar daromadlariga solinadigan soliq turi bo'yicha shahar budjeti daromadlariga 17801530 ming so'm tushimi rejalashtirilgan bo'lib, haqiqatda 17932881 ming so'm miqdorida tushum tushgan, ya'ni ushbu soliq bo'yicha haqiqatda 131351 ming so'm ko'p daromad tushgan. Ushbu soliqning ulushi jami daromadlardagi hissasi 2,8 %ni tashkil qilgan.

Yagona soliq to'lovi bo'yicha bazis yilida budjetga 83149259 ming so'm tushim tushishi rejaga kiritilgan bo'lib, haqiqatda tushgan daromad 82788846

**Toshkent shahar budjetining 2009-2012 yillardagi daromadlari
tarkibi(%)⁹**

Daromadlar turlari	2009	2010	2011	2012
	%	%	%	%
Qo'shilgan qiymat solig'i	10,2	5,7	5,4	5,0
Aktsiz solig'i	4,6	5,6	5,2	3,7
Yuridik shaxslardan daromad (foйда) solig'i	3,5	2,1	2,8	2,3
Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq	0,4	0,4	0,4	0,4
Jismoniy shaxslar daromad solig'i	2,8	2,7	2,6	2,6
Davlat bojlari	1,8	3,5	4,6	4,8
Barcha mulk shaklidagi kichik korxonalar uchun yagona soliq	12,8	6,6	2,2	2,2
Jismoniy shaxslardan transport vositalari uchun benzin, dizel yoqilg'isi va gaz iste'mol qilganlik uchun soliq	8,0	9,7	8,7	8,6
Yuridik va jismoniy shaxslardan olinadigan er solig'i	5,2	5,3	5,9	6,3
Yuridik shaxslardan mol-mulk solig'i	10,6	11,2	12,8	14,5
Jismoniy shaxslardan mol-mulk solig'i	1,8	1,9	2,3	2,8
Bozorlardan tushgan daromadlar	1,7	4,1	4,3	2,8
Ayrim turdagi tovarlar bilan chakana savdo qilish va ayrim turdagi xizmatlarni ko'rsatish huquqi uchun yig'im	0,2	0,3	0,0	0,0
Obodonlashtirish va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish solig'i	24,3	24,8	25,7	24,6
Yuridik shaxs tashkil etmasdan tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi jismoniy shaxslar (yakka tadbirkorlar) daromadidan olinadigan qat'iy belgilangan soliq	5,6	6,6	6,3	7,4
Boshqa daromadlar(Musodara qilingan mol-mulkni sotishdan tushgan tushumlar, mahalliy budjetining boshqa tushumlari,ijaraga berilgan mulkdan, davlat tasarrufidan chiqarishdan tushumlar)	6,4	9,1	9,1	11,9
Xarajatlarni qoplashga yunalitiriladigan, yil boshiga bo'lgan budjet mablag'lari qoldig'i	0,2	0,4	1,7	0,0
Jami daromad	100,0	100,0	100,0	100,0

ming so'mga teng bo'lgan va belgilangan reja bajarilmagan. Barcha mulk shaklidagi kichik korxonalar uchun yagona soliq to'lovining shahar budjeti daromadlaridagi salmog'i 12,8 %ni tashkil etgan.

⁹ Toshkent shaxri Moliya boshqarmasi ma'lumotlari asosida tayyorlandi.

Shahar budjetining daromadlari tarkibida 2009 yilda nisbatan yuqoriroq salmoqqa ega bo'lgan soliq turlari Jismoniy shaxslardan transport vositalari uchun benzin, dizel yoqilg'isi va gaz iste'mol qilganlik uchun soliq hisoblanib ushbu soliqning jami daromadlardagi ulushi 8,0 %ni tashkil etgan.

2009 yilda Toshkent shahar budjetining daromadlarida yuqori salmoqqa, shuningdek yuridik va jismoniy shaxslardan olinadigan er solig'i ega bo'lgan.

Yuridik va jismoniy shaxslardan olinadigan er solig'i bo'yicha tushum 33621096 ming so'm miqdorida belgilangan bo'lib, haqiqatda 33885211 ming so'm miqdorida tushum tushgan, ya'ni haqiqatda rejadagidan ko'ra 264115 ming so'm ko'p daromad tushgan bo'lib reja ko'rsatkichi 100,8 %ga bajarilgan. Jami daromadlardagi ulushi esa 5,2 %ni tashkil etgan.

Toshkent shahar budjetida yuridik shaxslardan mol-mulk solig'ining ham salmog'i yuqori bo'lgan soliq turlaridan biri hisoblanadi. Ushbu soliq turi bo'yicha 2009 yilda reja 66913494 ming so'm qilib belgilangan, haqiqatda esa 68670286 ming so'm daromadga ega bo'lib belgilangan reja 102,6 %ga bajarilgan. Yuridik shaxslardan mol-mulk solig'ining jami shahar budjetidagi ulushi 10,6 %ga teng bo'lgan.

Obodonlashtirish va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish solig'i Toshkent shahar budjetidagi salmog'i bo'yicha eng yuqori ko'rsatkichga ega bo'lgan soliq turi hisoblanib, 2009 yilda jami daromadlarning qariyb to'rtidan bir qismini, ya'ni 24,3 %ini tashkil etgan. Budjetga ushbu soliq turi bo'yicha 161024545 ming so'm daromad tushishi rejalashtirilgan va haqiqatda 157329488 ming so'm tushum tushgan bo'lib reja bajarilmagan (97,7 %)ni tashkil etgan.

Mahalliy soliqlar tarkibiga kiruvchi soliq turlaridan biri bo'lgan Yuridik shaxs tashkil etmasdan tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi jismoniy shaxslar (yakka tadbirkorlar) daromadidan olinadigan qat'iy belgilangan soliq bo'yicha 2009 yili reja 36351722 ming so'm qilib belgilangan, haqiqatda esa 36529204 ming so'm miqdorida tushum tushgan va reja ko'rsatkichlari 100,5 %ga bajarilgan. Ushbu soliq turi shahar budjetining jami daromadlardagi ulushi 5,6 %ni tashkil etgan.

Shahar budjetining daromadlarini shakllantirgan soliqlar tarkibida 2009 yilda eng kam ulushga Suv resurslaridan foydalanganlik usun soliq, Jismoniy shaxslardan mol-mulk solig'i, bozorlardan tushgan daromadlar, Ayrim turdagi tovarlar bilan chakana savdo qilish va ayrim turdagi xizmatlarni ko'rsatish huquqi uchun yig'imlar tashkil etgan bo'lib ularning jami daromadlardagi salmog'i mos ravishda 0,4, 1,8, 1,7, 0,2 %larga teng bo'lgan.

Mahalliy budjet daromadlar tarkibida davlat bojlari 1,8 %ni, Boshqa daromadlar (musodara qilingan mol-mulkni sotishdan tushgan tushumlar, viloyatga bo'ysunadigan Shahar (shahar)lar budjetining boshqa tushumlari) 6,4 %ni, xarajatlarni qoplashga yo'nalitiriladigan, yil boshiga bo'lgan budjet mablag'lari qoldig'i esa 0,2 %ni tashkil etgan.

2010 yilda qo'shilgan qiymat solig'i 2009 yilga nisbatan budjet daromadlaridagi salmog'i qisqargan. Reja bo'yicha qo'shilgan qiymat solig'i 43861880 ming so'm belgilangan bo'lsa, haqiqatda 44156526 ming so'm budjetga tushum tushgan va belgilangan reja 100,7 %ga bajarilgan. Daromadlar tarkibidagi ulushi esa 5,7 %ga teng bo'lgan.

Aksiz solig'i bo'yicha shahar budjetiga 2010 yilda 42692900 ming so'm daromad tushishi rejalashtirilgan, haqiqatda esa 43707386 ming so'm tushum tushgan va reja 102,4 %ga bajarilgan. Aktsiz solig'i bo'yicha tushumlarning jami daromadlardagi ulushi 5,6 %ga teng bo'lgan.

Shuningdek Yuridik shaxslardan daromad (foyda) solig'idan budjetga tushum 2010 yilda 2009 yilga nisbatan qisqargan. 2010 yil daromadlar tarkibidagi ulushi 2,1 %ga teng bo'lgan. Ushbu soliq turi bo'yicha reja 15679085 ming so'm qilib belgilangan bo'lsa, haqiqatdagi tushum 16338109 ming so'mni tashkil etib reja 104,2 %ga bajarilgan.

Yuridik shaxs tashkil etmasdan tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi jismoniy shaxslar (yakka tadbirkorlar) daromadidan olinadigan qat'iy belgilangan soliq bo'yicha reja ko'rsatkichlari 101,2 %ga bajarilib, soliq tushimi va daromadlar tarkibidagi ulushi 2009 yilga nisbatan ortgan, ya'ni soliq tushumi 51855225 ming so'm va daromadlar tarkibidagi ulushi 6,6 %ga to'g'ri kelgan.

Shahar budjeti daromadlari tarkibida jismoniy shaxslar daromad solig'i bo'yicha 2010 yilda reja ko'rsatkichlari qariyb 100 %ga bajarilgan. Jismoniy shaxslar daromad solig'i jami daromadlarning 2,7 %ini tashkil qilgan. Reja bo'yicha ushbu soliq turi bo'yicha budjetga tushum 20767558 ming so'm qilib belgilangan va haqiqatda 20757619 ming so'm daromad tushgan.

Jismoniy shaxslardan transport vositalari uchun benzin, dizel yoqilg'isi va gaz iste'mol qilganlik uchun soliq bo'yicha belgilangan reja 2010 yilda 102,6 % ga bajarilgan, ya'ni ushbu soliq turi bo'yicha reja 74165036 ming so'm qilib belgilangan bo'lib haqiqatdagi tushum esa 76091400 ming so'mni tashkil etgan va shahar budjet daromadlaridagi ulushi 2009 yilga nisbatan sezilarli oshgan bo'lib, 9,7 %ga teng bo'lgan.

2010 yilda shahar budjeti daromadlarining 5,3 %i yuridik va jismoniy shaxslardan olinadigan er solig'iga to'g'ri kelgan. 2010 yilda ushbu soliq turi bo'yicha daromadlar tushimi 40916776 ming so'm qilib belgilangan, haqiqiatda 41291334 ming so'm soliq budjetga undirilgan va belgilangan reja 374558 ming so'm ortig'i bilan (100,9 %) bajarilgan.

Yuridik shaxslardan mol-mulk solig'i bo'yicha 2010 yilda reja 90553908 ming so'm qilib belgilangan bo'lib, haqiqatda tushgan daromad 87333428 ming so'mni tashkil etgan va belgilangan reja bajarilmagan (96,4 %). Jami daromadlardagi salmog'i esa 11,6 %ni tashkil etgan.

Obodonlashtirish va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish solig'i Toshkent shahar budjetidagi salmog'i bo'yicha eng yuqori ko'rsatkichni 2010 yilda ham saqlab qolgan bo'lib, 2010 yilda jami daromadlarning 24,8 %ini tashkil etgan. Budjetga ushbu soliq turi bo'yicha 192244095 ming so'm daromad tushishi rejalashtirilgan va haqiqatda 193640404 ming so'm tushum tushgan bo'lib reja bajarilgan (100,7 %).

2010 yilda ham daromadlar tarkibidagi eng kam ulush 2010 yildagi kabi Suv resurslaridan foydalanganlik usun soliq, jismoniy shaxslardan mol-mulk solig'i, ayrim turdagi tovarlar bilan chakana savdo qilish va ayrim turdagi

xizmatlarni ko'rsatish huquqi uchun yig'imlar hisobiga to'g'ri kelgan, mos ravishda 0,4 %, 1,9 %, 0,3 %ni tashkil qilgan.

Davlat bojlari, boshqa daromadlar (Musodara qilingan mol-mulkni sotishdan tushgan tushumlar, viloyatga bo'ysunadigan tuman (shahar)lar budjetining boshqa tushumlari)dan tushumlar 2009 yilga nisbatan budjetga tushumi va daromadlardagi salmog'i ortgan. Ushbu daromadlardan budjetga tushumlari mos ravishda 27574740, 70962943 ming so'mni tashkil etgan.

Toshkent shahar budjetining 2011 yildagi daromadlarini tahlil qiladigan bo'lsak, unda jami daromadlar 996451212 ming so'm miqdorida ekanligini ko'rishimiz mumkin. Bu 2010 yilgi daromadlarga nisbatan 215669263 ming so'mga oshiqdir.

Daromadlarning oshishiga asosiy sabab, barcha soliq turlaridan tushumlar miqdorining ortishidir. Qo'shilgan qiymat solig'i 2010 yilga nisbatan 9614682 ming so'm ko'p tushim tushganligini kuzatishimiz mumkin, daromadlardagi ulushi esa 5,4 %ni tashkil etgan. Belgilangan reja bajarilmagan (98,4 %).

Aksiz solig'i bo'yicha shahar budjetiga 2011 yilda 52141655 ming so'm daromad tushishi rejalashtirilgan, haqiqatda esa 50787577 ming so'm tushum tushgan va reja 102,7 %ga bajarilgan. Aktsiz solig'i bo'yicha tushumlarning jami daromadlardagi ulushi 5,2 %ga teng bo'lgan. Shuningdek Yuridik shaxslardan daromad (foyda) solig'idan budjetga tushum 2011 yilda 2010 yilga nisbatan ortgan. 2011 yil daromadlar tarkibidagi ulushi 2,8 %ga teng bo'lgan. Ushbu soliq turi bo'yicha reja 27121272 ming so'm qilib belgilangan bo'lsa, haqiqatdagi tushum 28103481 ming so'mni tashkil etib reja 103,6 %ga bajarilgan. Jismoniy shaxslar daromad solig'i shahar budjet daromadlaridagi summasi 25576042 ming so'mni tashkil etgan. Bu o'rsatkich shahar budjeti daromadlarining 2,6 %iga tug'ri kelmoqda.

Shu bilan birgalikda, 2011 yilda umumdavlat solig'i hisoblangan yagona soliq to'lovining mahalliy budjet daromadlaridagi salmog'i 2010 yilga nisbatan ancha qisqargan. Ushbu soliq turidan Toshkent shahar budjetiga 22177762 ming

so'm daromad kelib tushgan. Ushbu soliqning jami daromadlardagi salmog'i 2,2 %ga to'g'ri kelgan.

Jismoniy shaxslardan transport vositalari uchun benzin, dizel yoqilg'isi va gaz iste'mol qilganlik uchun solig'i o'tgan yilga nisbatan daromadlar tarkibidagi ulushi kamaygan bo'lsada (8,7 %), ammo budgetga soliq tushumi ortib 86797879 ming so'mni tashkil etgan. Biroq belgilangan reja bajarilmagan (95,4) % ni tashkil etgan.

Yuridik va jismoniy shaxslardan olinadigan er solig'i bo'yicha tushumlar jami daromadlarning 5,9 %iga to'g'ri kelgan. Budgetga tushum miqdori ham 2010 yilga nisbatan ortgan va budgetga 58516897 ming so'm miqdorida daromad kelib tushgan.

Jismoniy shaxslardan mol – mulk solig'i 2011 yilda avvalgi yilga nisbatan tushum miqdori va budget daromadlari tarkibidagi ulushi ortgan. Soliq tushumi 23260101ming so'mga teng bo'lgan va jami daromadlardagi ulushi 2,3 %ni tashkil etgan. 22656192 ming so'm qilib belgilangan reja 102,7 %ga bajarilgan.

Yuridik shaxslardan mol-mulk solig'i bo'yicha 2011 yilda reja 126519569 ming so'm qilib belgilangan bo'lib, haqiqatda tushgan daromad 127474394 ming so'mni tashkil etgan va belgilangan reja 100,8 %ga bajarilgan. Jami daromadlardagi salmog'i esa o'tgan yilga nisbatan ortib 12,8 %ni tashkil etgan.

Yuridik shaxs tashkil etmasdan tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi jismoniy shaxslar (yakka tadbirkorlar) daromadidan olinadigan qat'iy belgilangan soliq 2011 yilda budget daromadlaridagi ulushi 6,3 %ni tashkil etib shahar budgetiga 62351052 ming so'm miqdorida daromad kelib tushgan va 61224413 ming so'm qilib belgilangan reja 101,8 %ga bajarilgan.

Obodonlashtirish va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish solig'i Toshkent shahar budgetidagi salmog'i bo'yicha 2009 va 2010 yillardagi kabi eng yuqori ko'rsatkichni tashkil etgan bo'lib, 2010 yilda jami daromadlarning 25,7 %ini tashkil etgan. Budgetga ushbu soliq turi bo'yicha 242194364 ming so'm daromad tushishi rejalashtirilgan va haqiqatda 255957955 ming so'm tushum tushgan bo'lib reja 105,7 %ga bajarilgan.

Umumdavlat yig'implari tarkibiga kiruvchi davlat bojlaridan tushum 45596206 ming so'mni tashkil qilgan bo'lsa, boshqa daromadlar (Musodara qilingan mol-mulkni sotishdan tushgan tushumlar, viloyatga bo'ysunadigan tuman (shahar)lar budjetining boshqa tushumlari)dan 91033714 ming so'm daromad tushgan.

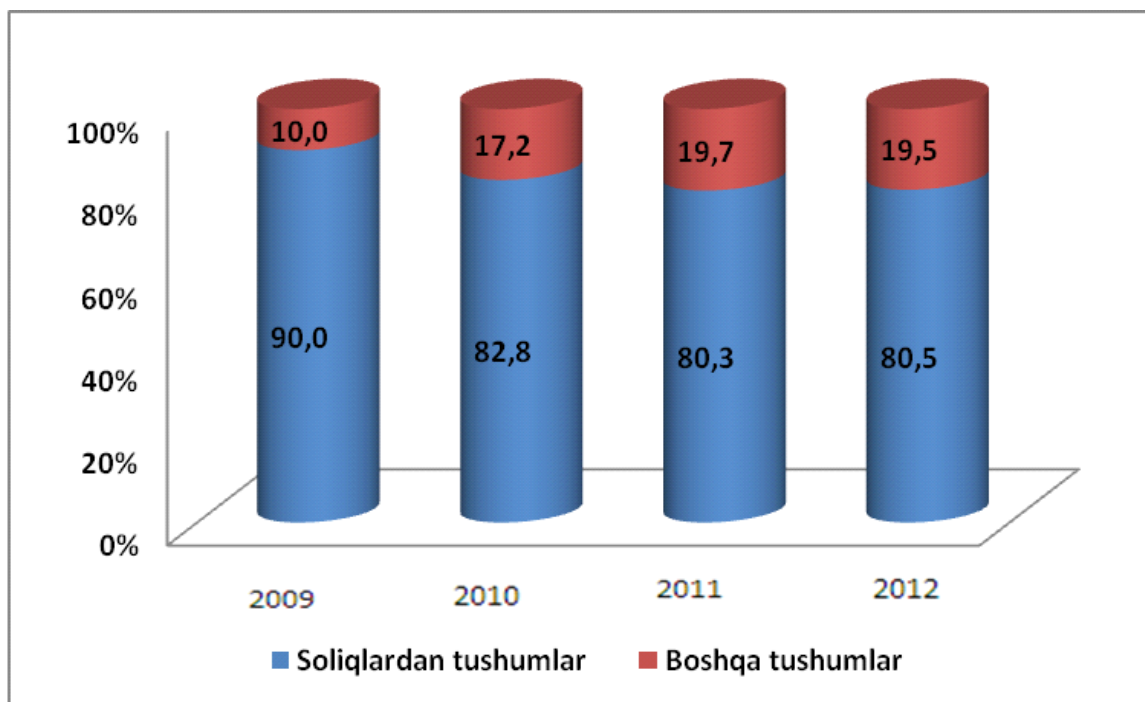
2010 va 2011 yillardagi kabi daromadlardagi ulushi eng kam bo'lgan soliq turlariga suv resurslaridan foydalanganlik uchun solig'iga to'g'ri kelgan. Ushbu daromadlarning jami daromadlardagi salmog'i 0,4 %ni tashkil etgan. 2012 yilda mahalliy budjetning daromadlari 1206914104,1 ming so'mni tashkil etib o'tgan yilga nisbatan 210462892,1 ming so'mga ortgan va daromadlar tarkibidagi o'zgarish ham o'tgan yildagi kabi tus olgan.

Shunga asosan, O'zbekistonda budjetlararo munosabatlar doirasida Davlat budjetini shakllantirish, ko'rib chiqish va tasdiqlash hamda ijro etish jarayonida davlat va mahalliy hokimiyat organlari o'rtasida hokimiyat organlarining budjet vakolatlari, huquqlari, majburiyatlari va mas'uliyatlari bo'yicha munosabatlari tartibga solinadi.

Toshkent shahar budjetining 2009 – 2012 yillardagi daromadlarini, undagi soliqlarning hissasini tahlil qilish natijasida shu narsa aniqlandiki, daromadlarni shakllantirishga xizmat qiluvchi soliqlardan tushumlarning tarkibiy o'zgarishlaridan tashqari ularning umumiy salmoqlarida ham o'zgarishlar kuzatilgan. Ushbu ko'rsatkichlar dinamikasini quyidagi 2 – rasm orqali tahlil qilib xulosa qilishimiz mumkin.

Tahlil yillari davomida eng yuqori ko'rsatkich 2009 yilga to'g'ri kelib, shu yili shahar budjetining 90 %i soliqlar hisobiga, qolgan 10 %i boshqa tushumlar hisobiga shakllangan. Keyingi yillarda budjet daromadlarida soliqlarning ulushi birmuncha kamaygan, ya'ni 2010 yilda 82,2 %i, 2011 yili 80,3 %i, 2012 yilda esa shahar budjetining 80,5 %i soliqlar evaziga shakllangan. Jadvaldan ko'rinadiki, tushumlarning asosiy qismi yuridik va jismoniy shaxslardan undiriladigan mol-mulk solig'i, Obodonlashtirish va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish soliqlaridan taminlangan.

**Toshkent shahar budjeti daromadlarida soliqlar ulushining
dinamikasi(%)¹⁰**

Shahar budjetining daromadlarida mahalliy soliqlarni ulushini tahlil qiladigan bo'lsak, er solig'i 2010 yilda 2009 yilga nisbatan 0,1 punktga, mol-mulk solig'i 0,7 punktga, jismoniy shaxslardan transport vositalari uchun benzin, dizel yoqilg'isi va gaz iste'mol qilganlik uchun soliq 1,7 punktga, bozorlardan tushgan daromadlar 2,4 punktga va tadbirkorlik faoliyatining ayrim turlari uchun qat'iy belgilangan soliq 1 punktga ko'paygan bo'lsa, 2011 yilda esa ushbu soliq turlarining ulushi mos ravishda 2010 yilga nisbatan 0,6 punktga, 2 punktga o'rtgan va 7,6 punktga kamaygan. Umuman olganda mahalliy soliqlarning jami daromadlardagi ulushi 2010 yilga nisbatan keyingi yillarda ortgan. Mahalliy budjetlarning daromadlarini mahalliy soliqlar va yig'implar hisobiga shakllanishini Toshkent shahar budjetining daromadlari tarkibida

¹⁰ Toshkent shaxri Moliya boshqarmasi ma'lumotlari asosida tayyorlandi

mahalliy soliqlar va yig'implarning salmog'i va dinamikasini tahlili orqali ko'rib o'tamiz (4 – jadvalga qarang).

4- jadval

Toshkent shahar budjeti daromadlarida mahalliy soliqlar va yig'implar tarkibi¹¹

Daromadlar turlari	2009	2010	2011	2012
	%	%	%	%
Jami daromad	100,0	100,0	100,0	100,0
Shu jumladan: mahalliy soliqlar va yig'implar	57,4	64,0	66,0	67,0
Er solig'i	5,2	5,3	5,9	6,3
Mol-mulk solig'i	12,4	13,1	15,1	17,3
Ayrim turdagi tovarlar bilan chakana savdo qilish va ayrim turdagi xizmatlarni ko'rsatish huquqi uchun yig'im	0,2	0,3	0,0	0,0
Jismoniy shaxslardan transport vositalari uchun benzin, dizel yoqilg'isi va gaz iste'mol qilganlik uchun soliq	8,0	9,7	8,7	8,6
Bozorlardan tushgan daromadlar	1,7	4,1	4,3	2,8
Obodonlashtirish va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish solig'i	24,3	24,8	25,7	24,6
Tadbirkorlik faoliyatining ayrim turlari uchun qat'iy belgilangan soliq	5,6	6,6	6,3	7,4

4-jadval ma'lumotlaridan shuni ko'rish mumkinki Toshkent shahar budjetining jami daromadlar tarkibida mahalliy soliqlar ulushi 2009 yilda 57,4 %ni tashkil etgan bo'lsa, 2010 yilda 64 %ni, 2011 va 2012 yillarda esa bu ko'rsatkich mos ravishda 66 % va 67 %ni tashkil etgan.

Yuqoridagi fikrlarning davomi sifatida 4 – jadval ma'lumotlari asosida shakllantirilgan 3 – rasm tasviri yordamida shu narsani ko'rishimiz mumkinki

¹¹ Toshkent shaxri Moliya boshqarmasi ma'lumotlari asosida tayyorlandi.

mahalliy soliqlar ichida eng yuqori ulushni obodonlashtirish va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish solig'i egallamoqda. 2009 yilda bu ko'rsatkichning jami daromadlardagi ulushi 24,3 %ni tashkil etgan, 2010 yilda esa jami daromadlardagi ulushi ortib 24,8 %ni tashkil etgan bo'lsa 2011 yilda 25,7 %ga teng bo'lgan. 2012 yilda bu ko'rsatkich biroz pasayganligini ko'rishimiz mumkin, ya'ni jami daromadlarning 24,6 %iga to'g'ri kelmoqda. Mol-mulk solig'ining ijtimoiy-iqtisodiy mohiyati davlat budjetining shakllanishi va uning daromadlarini oshirishda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Jami daromadlardagi salmog'ining yuqoriligi bo'yicha keyingi o'rinlarni yuridik va jismoniy shaxslardan undiriladigan mol-mulk solig'i egallagan bo'lib, uning 2009 yildagi salmog'i 12,4 %ni tashkil etgan. 2010 yilda ushbu soliqning jami daromadlardagi ulushi ortib 13,1 %ga etgan bo'lsa, 2011 yilda 15,1 %ga teng bo'lgan. 2012 yilda esa 2011 yilga nisbatan 2,2 punktga ko'payib 17,3 %ni tashkil etgan.

Yuridik va jismoniy shaxslardan undiriladigan er solig'i 2009 yil ko'rsatkichlari bo'yicha jami daromadga nisbatan 5,2 %ni tashkil etgan bo'lsa keyingi yillarda o'sib borgan, ya'ni 2010 yilda 5,3 %ni, 2011 yilda 5,9 %ni tashkil qilgan bo'lsa 2012 yilda 6,3 %ga teng bo'lgan.

Tahlil yillarida jami daromadlardagi salmog'i bo'yicha eng kam ko'rsatkich ayrim turdagi tovarlar bilan chakana savdo qilish va ayrim turdagi xizmatlarni ko'rsatish huquqi uchun yig'im, bozorlardan tushgan daromadlarga to'g'ri kelgan (6-rasmga qarang).

O'zbekistonda mahalliy soliqlarni joriy qilishdan maqsad, birinchidan, mavjud umumdavlat soliqlari tomonidan soliqqa tortilmagan obektlarni soliqqa tortish orqali soliq tizimining o'z vazifalarini bajarishdagi imkoniyatlarini kengaytirish va ularni mahalliy budjetlar daromadlarini mustahkamlashdan manfaatdorliklarini oshirishdir.

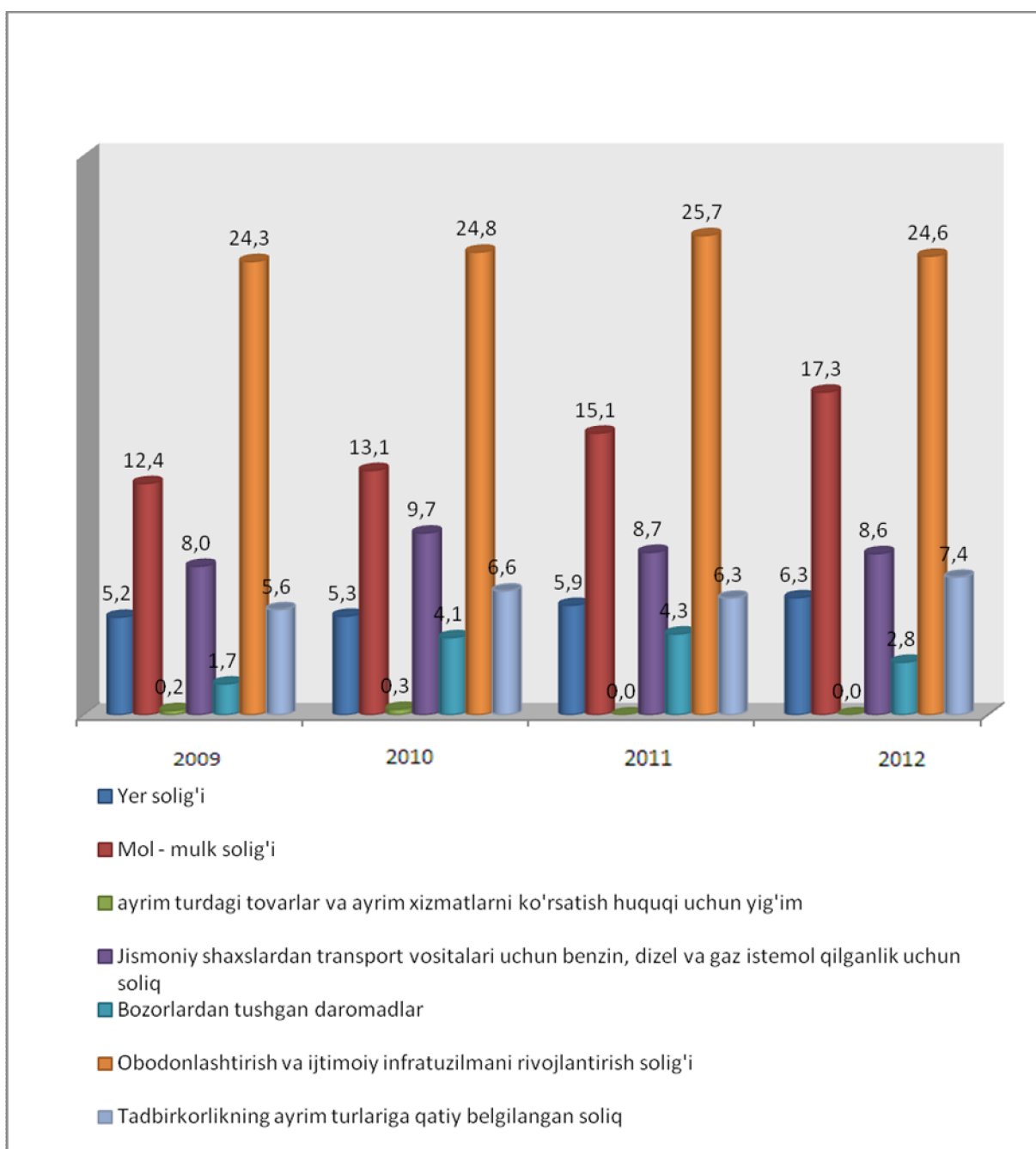
Amalga oshirilgan tahlillar natijasida shunday xulosaga kelindi:

- O'zbekiston respublikasida budjet tizimining asosiy kamchiliklaridan biri shundaki, mahalliy budjetlarda o'z daromadlari ulushi nisbatan past darajada va

ko'proq katta hajmda budjetlararo munosabatlarning keng miqyosi xosdirki, ular moliyaviy resurslar o'zaro katta miqyosining bo'lishiga olib kelmoqda;

6- rasm

Toshkent shahar budjeti daromadlarida mahalliy soliqlar va yig'implarning salmog'i tarkibiy dinamikasi(%)¹²

¹² Toshkent shaxri Moliya boshqarmasi ma'lumotlari asosida tayyorlandi.

- Mahalliy budjetlar daromadlari tarkibida biriktirilgan, ya'ni mahalliy soliqlardan tushumlar 19 – 25 % oralig'ini tashkil etmoqda;
- Respublikamizda mahalliy budjetlar daromadlarining salmoqli qismi tartibga soluvchi daromadlar, ya'ni umumdavlat soliqlaridan ajratmalar, budjet subvensiyalari hisobiga shakllanmoqda;
- mahalliy budjetlar daromadlari tarkibida mahalliy soliqlar va yig'implarning salmog'ini oshirish muommosi ochiq qolmoqda.

II bob bo'yicha xulosa

Ikkinchi bob bo'yicha xulosa qilar ekanmiz avvalombor, Toshkent shaxri budjetining ijobiy natija erishilganini alohida ta'kidlab o'tish lozim. Toshkent shahar budjeti daromadlari tarkibida, aksiz solig'i bo'yicha shahar budjetiga 2009 yilda 31086742 ming so'm daromad tushishi rejalashtirilgan, haqiqatda esa 29674721 ming so'm tushum tushgan va reja 95,5 %ga bajarilgan. Aktsiz solig'i bo'yicha tushumlarning jami daromadlardagi ulushi 4,6 %ga teng bo'lgan.

2009 yilda Toshkent shahar budjeti daromadlarida tartibga solinuvchi soliq turlaridan yana biri yuridik shaxslar daromad (foyda) solig'i bo'yicha tushum 22798660 ming so'm miqdorida belgilangan bo'lib, haqiqatda 22880347 ming so'm miqdorida tushum tushgan, ya'ni ushbu soliq turi belgilangan reja 100,4 %ga bajarilib 81687 ming so'm ko'p daromad tushgan. Mazkur soliq bo'yicha tushumlarning jami daromadlardagi ulushi 3,5 %ni tashkil etgan.

Toshkent shahar mahalliy budjetining daromadlari tarkibida umumdavlat soliq turlaridan biri bo'lgan jismoniy shaxslar daromadlariga solinadigan soliq turi bo'yicha shahar budjeti daromadlariga 17801530 ming so'm tushimi rejalashtirilgan bo'lib, haqiqatda 17932881 ming so'm miqdorida tushum tushgan, ya'ni ushbu soliq bo'yicha haqiqatda 131351 ming so'm ko'p daromad tushgan. Ushbu soliqning ulushi jami daromadlardagi hissasi 2,8 %ni tashkil qilgan.

Yagona soliq to'lovi bo'yicha bazis yilida budjetga 83149259 ming so'm tushim tushishi rejaga kiritilgan bo'lib, haqiqatda tushgan daromad 82788846ming mo'mga teng bo'lgan va belgilangan reja bajarilmagan. Barcha mulk shaklidagi kichik korxonalar uchun yagona soliq to'lovining shahar budjeti daromadlaridagi salmog'i 12,8 %ni tashkil etgan.

Mahalliy budjetlarning daromadlarini mahalliy soliqlar va yig'implar hisobiga shakllanishida Toshkent shahar budjetining daromadlari tarkibida mahalliy soliqlar va yig'implarning salmog'ini oshirilsa maqsadga mubofiq bo'lar edi.

III BOB MAHALLIY BUDJET DAROMADLARINI SHAKLLANTIRISHDA MAHALLIY SOLIQLARNI ROLINI OSHIRISH YO'LLARI.

3.1. Mahalliy budjet daromadlari tarkibida mahalliy soliqlarni rolini oshirishda xorijiy davlatlar tajribalaridan foydalanish imkoniyatlari

Rivojlangan davlatlarda mahalliy soliqlar mexanizmi va Respublikamiz iqtisodiyotidagi holati o'rtasidagi umumiy o'xshashliklar mavjud bo'lib, bu o'xshashliklar chet davlatlarda ham hududlarning moliyaviy resurslarning asosiy manbai bu soliqlar va soliqsiz to'lovlar, yuqori budjetdan ajratiladigan ajratmalar (dotatsiya, subventsia) tashkil etsada, biroq, har bir davlatda markazlashtirilgan va hududiy moliyaviy resurslarni shakllantirishning o'ziga xos farqli jihatlari ham mavjuddir.

AQSH va boshqa bir qator g'arb davlatlarning hududlar moliyaviy resurslarini turli guruhga bo'lish mumkin. Birinchi guruhga bu hududlarning o'ziga tegishli biriktirilgan va shu hududdan undiriladigan soliqlar sifatidagi moliyaviy resurslar bo'lib, ular to'g'ri va egri soliqlardan iborat bo'ladi. Ikkinchi guruhga shunday moliyaviy resurslar kiradiki, bu xuddi bizning Respublikamizda amalda bo'lgani kabi umudavlat soliqlardan mahalliy hududlarga muayyan foizda ajratmalardan iborat bo'ladi. Respublikamiz budjet tizimida bo'lgani kabi yuqori budjetlardan qo'yi budjetlarga subsidiyalar ajratish boshqa bir qator davlatlarga xususan, AQSh moliya tizimiga ham xosdir. Chunonchi, Vashington mahalliy budjeti 84 foizi biriktirilgan moliyaviy resurslar hisobiga shakllansa, qolgan 16 foizini federal budjetdan ajratilgan subsidiyalar tashkil etadi. Shuningdek Nyu-York mahalliy budjetida subsidiyaning ulushi 32 foizga tengdir. AQShda ham xuddi bizdagi singari hukumat subsidiya, subventsia va dotatsiyalarni yuqori budjetlardan qo'yi

budjetlarga ajratish orqali hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga ta'sir etib turadi.

Mahalliy budjetlar daromadlarini shakllantirish jarayonidagi AQShdagi eng muhim va boshqalardan xususan respublikamizdan farq qiluvchi jihatlaridan biri bu u yoki bu soliq turlarining xududlar bo'yicha tabaqalashtirilgan stavkalarining qo'llanilishi hamda ayrim soliqlarning ba'zi hududlarda amal qilishi boshqa hududlarda esa amal qilmasligi bilan farqlanadi. Masalan, hududlarning asosiy moliyaviy resurslaridan biri hisoblangan savdo-sotiq uchun solig'i ayrim hududlar uchun 6 foiz bo'lsa, boshqasida 1 foiz va shu kabi tartibda undiriladi. Bundan tashqari iqtisodiy (ishbilarmonlik) faollik solig'i Kaliforniya shtatida qo'llanilsa, boshqa bir hududlarda qo'llanilmasligi holati ham mavjuddir. Savdo-sotiq solig'i shuningdek, ayrim hududlarda xususan, Alyaska, Delaver, Nyu-Djersi shtatlarida amal qilmasada, boshqa hududlarda esa mahalliy hokimiyatlarning o'zlari belgilagan stavkalari asosida tebranib turishi mumkin. Qayd etish joizki, AQShda hududlarning moliyaviy resurslarining shakllanishida mulk solig'i katta salmoqni egallaydi. Masalan, Nyu-York shtati mahalliy budjetida bu soliq hisobiga jami moliyaviy resurslarning 40 foizga yaqini shakllanadi, o'z navbatida, bu soliq turi ham barcha hududlar uchun bir xil tartibda belgilanmaydi. AQShda mulk solig'ining o'rtacha stavkasi 1,4 foizni tashkil etsada, bu Illinoys shtatida uning stavka miqdori 6,7 foizga tengdir. Bundan tashqari AQShda hududlarning moliyaviy resurslari ayrim turdagi mahsulotlarni sotish uchun litsenziyalar, uy hayvonlarini saqlash uchun ruxsatnomalar va shu kabilardan tushgan yig'implardan ham shakllanadi. Ayni bu holatning ko'pchiligi respublikamiz iqtisodiyoti uchun xosdir.

Buyuk Britaniyada esa mahalliy budjetlar daromadlarining asosiy manbai bo'lib kuchmas mulklar, yer, uy-joy, magazinlar, zavod va fabrikalardan undiriladigan soliq hisoblanadi. Mol-mulk qiymati muntazam qayta baholab boriladi. Soliqqa tortish maqsadlarida mol-mulkni baholashni ichki daromadlar Boshqarmasi qoshidagi maxsus baholash komissiyasi amalga oshiradi.

O'zgaruvchan inflyatsiya sharoiti soliqqa tortish maqsadida mulkni muntazam qayta baholab borish O'zbekiston soliq tizimi uchun ham foydadan xoli bo'lmaydi. Shuningdek, mol-mulkni qayta baholashni soliqqa tortish maqsadlariga muvofiqlashtirish uchun qayta baholash organlarining soliq xizmati qoshida tuzish maqsadga muvofiq bo'ladi.

AQShda esa mol-mulk solig'i mahalliy soliq sifatida asosiy o'rinni egallagani holda, 100 ga yaqin turli xil mahalliy soliq turlari ham mavjud. Har bir shtatda turfa soliq turlarini uchratish mumkin: masalan Koliforniyada faol ishbilarmonlik solig'i olinadi, bu soliq ob'ektlari yillik oborot (2,5 foizgacha) va korxona ish haqi fondi (1,6 foiz) hisoblanadi.

Fransiya budjetida mol-mulkdan soliq yuqori salmoqqa ega. Bu soliqqa mol-mulk, mol-mulk huquqi va qimmatbaho qog'ozlar tortiladi. Mol-mulk tarkibiga binolar, sanoat va qishloq xo'jalik korxonalari, harakatlanuvchi mulk, aksiyalar, obligatsiyalar va boshqalar kiradi.

Shunisi diqqatga sazovorki, Fransiyada ba'zi mol-mulk ushbu soliq turidan qisman yoki to'liq ozod etilgan. Shular jumlasiga professional faoliyat doirasida foydalanish uchun mo'ljallangan mol-mulk, qishloq xo'jaligiga oid ba'zi mol-mulk turlari, tarixiy yodgorlik buyumlar, badiiy va kollektsiya buyumlari kiradi.

Soliq to'lovchilar har chorak va yil yakuni bo'yicha mol-mulkining haqiqiy o'rtacha qoldiq qiymatidan kelib chiqib, yil boshidan o'sib borish tarzida mustaqil ravishda tuzatishlar kiritib boradilar. Mol-mulk solig'i stavkalari progressiv xarakterga ega.

Germaniya Respublikasida budjet tizimining asosiy daromad manbai bo'lib jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i, korporatsiyadan olinadigan soliq qo'shilgan qiymat solig'i, tadbirkorlik (xunarmandchilik) solig'i, mol-mulk solig'i, er solig'i, yer uchastkalarini sotish jarayonidan undiriladigan soliq, sug'urta badallari, merosdan olinadigan soliq, transport solig'i, bojxona bojlari va davlat yig'implari hamda ayrim turdagi mahsulotlar uchun aktsiz soliqlari va shu kabilar hisoblanadi. Bu davlatda ham hududlarning moliyaviy resurslarini shakllanishida yuqori budjet bo'g'inlaridan ajratiladigan subsidiya, subventsia

va dotatsiyalar ham alohida o'rin egallaydi. Shuningdek, umumdavlat soliqlaridan xuddi O'zbekiston Respublikasidagi kabi qo'yi budjetlarga muayyan foizlarda ajratmalar qilinadi. Masalan, korporatsiyadan olinadigan soliqning 50 foizi federal budjetga, 50 foizi hududlarga. Davlat budjeti daromadlarini shakllanishida eng katta salmoqqa ega bo'lgan ushbu soliklardan tushadigan tushumlarning 42,5 foizi federal budjetga, qolgan 57,55 foizi esa turli xil darajadagi va maqomdagi mahalliy budjetlar ixtiyoriga yo'naltiriladi.

Sharq davlatlarida xususan Yaponiyada ham AQSh va G'arbiy Evropa davlatlari kabi umumdavlat va mahalliy soliqlar amal qilib ular hisobiga federal va hududlarning moliyaviy resurslari shakllanib boradi. Bu erda mahalliy soliklarga nisbatan umumdavlat soliqlarinig hissasi yuqori bo'lib ular hisobiga budjet jami moliyaviy resurslarinig 64 foizidan ko'prog'i shakllanib qolgan qismi mahalliy soliqlar hisobiga to'g'ri keladi.

Yaponiya soliq tizimida hududlarning budjet daromadlarini mustahkamlashga alohida e'tibor qaratiladi. 90-yillarning boshlarida hududlarning umumiy moliyaviy resurslari 80,41 trln. ienani tashkil etib, ulardan mahalliy soliqlar 33,45 trln. iena yoki mahalliy budjet daromadlarinig 41,6 foizini tashkil etadi. Bundan tashqari 14,33 trln. iena yoki 17,8 foizi umumdavlat soliqlaridan berilgan ajratmalarga to'g'ri keladi. Hududlarga bu davrda maqsadli tarzda 10,65 trln. iena (mahalliy budjetlarning 13,2 foizi) dotatsiya berib, qolgan 20,3 trln. iena soliqsiz to'lovlar hissasiga to'g'ri kelgan. Mahalliy budjet moliyaviy resurslariga e'tibor beradigan bo'lsak, jami moliyaviy resurslar 33,45 trln. ienani tashkil etib, ularning 35,6 foizi daromad solig'i, 41,1 foizi mol-mulk solig'i qolgan 27,2 foizini esa iste'mol solig'i tashkil etadi.

Umumiy qilib aytadigan bo'lsak, Respublikamiz soliq tizimida mahalliy budjet daromadlarini shakllantirish mexanizmi bilan chet davlatlar xususan Amerika, G'arbiy Evropa davlatlari, Yaponiya va shu kabi iqtisodiy rivojlangan davlatlarda ushbu jarayonlarning holati va harakati o'rtasida umumiy o'xshashliklar mavjuddir. Bu o'xshashliklar federal va hududlarning budjet

daromad soliqlar va soliqsiz to'lovlardan shakllanishi, umumdavlat soliqlardan hududlarga muayyan foizlarda subventsiya, subsidiya va dotatsiyalar shaklida ajratmalar qilinishi budjet tizimi o'rtasida o'zaro hisob-kitoblarni amalga oshirish va shu kabilardan iboratdir.

3.2. Mahalliy budjet daromadlari tarkibida mahalliy soliqlarni salmog'ini oshirish yo'llari

Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlarning tub negizini mamlakatimizda istiqomat qilayotgan aholining erkin va faravon turmush tarzini ta'minlash hisoblanadi. Yuqoridagi islohotlar natijasi haqida Prezidentimiz I.A.Karimov: "Aytish kerakki, bunday iqtisodiy o'sish ko'p jihatdan iqtisodiyotda soliq yukini pasaytirishga qaratilgan va izchil amalga oshirilayotgan siyosat bilan bog'liq. Jumladan, 2012 yilda yuridik shaxslar uchun daromad solig'i 8 foizgacha, mikrofirmalar va kichik biznes uchun yagona to'lov 5 foizgacha tushirilgani buning amaliy tasdig'idir. Shu borada o'tgan yili Davlat budjeti yalpi ichki mahsulotga nisbatan oshirib, ya'ni 0,2 foiz profitsit bilan bajarilganini ta'kidlash zarur" – deya ta'kidlab o'tdilar. Shu bilan birga "Inqirozga qarshi choralar dasturi"da konkret bo'limlari – belgilangan kompleks chora-tadbirlar, mazkur chora-tadbirlar orqali hal etilishi lozim bo'lgan asosiy vazifalarni belgilab berganlar.

Birinchidan – korxonalarni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik qayta jihozlashni yanada jadallashtirish, zamonaviy, moslashuvchan texnologiyalarni keng joriy etish. Bu vazifa avvalambor iqtisodiyotning asosiy tarmoqlari, eksportga yo'naltirilgan va mahalliyashtiriladigan ishlab chiqarish quvvatlariga tegishlidir. Shunga ko'ra, ushbu tarmoqlardagi korxonalarni bir qator asosiy yo'nalishlar bo'yicha qo'llab-quvvatlashni amalga oshirish maqsadga muvofiqdir.

Ma'lumki, mamlakatimiz etakchi tarmoqlarida ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik qayta jihozlash, xalqaro sifat standartlariga o'tish bo'yicha turli muddatlarga mo'ljallangan dasturlar ishlab chiqilgan va izchil ravishda amalga oshirib kelinmoqda. Shu o'rinda mazkur tarmoq dasturlarini amalga oshirishni tezlashtirish vazifasi qo'yilmoqda. O'z navbatida, bu mamlakatimizning ham tashqi, ham ichki bozorda barqaror mavqega ega bo'lishini ta'minlash imkonini beradi.

Ikkinchidan – joriy kon'yunktura keskin yomonlashib borayotgan hozirgi sharoitda eksportga mahsulot chiqaradigan korxonalarning tashqi bozorlarda raqobatdosh bo'lishini qo'llab-quvvatlash bo'yicha konkret chora-tadbirlarni amalga oshirish va eksportni rag'batlantirish uchun qo'shimcha omillar yaratish, xususan:

- aylanma mablag'larini to'ldirish uchun korxonalarga Markaziy bank qayta moliyalash stavkasining 70 foizidan ortiq bo'lmagan stavkalarda 12 oygacha bo'lgan muddatga imtiyozli kreditlar berish;

- tayyor mahsulot ishlab chiqarishga ixtisoslashgan, xorijiy investitsiya ishtirokida tashkil etilgan korxonalarni budjetga barcha turdagi soliq va to'lovlardan – qo'shimcha qiymat solig'i bundan mustasno – ozod qilish muddatini 2012 yilgacha uzaytilgan edi;

- banklar kreditlari bo'yicha to'lov muddati o'tgan va joriy qarzlar miqdorini qayta ko'rib chiqish, budjetga to'lanadigan to'lovlarning penyasidan kechish va boshqa muhim imtiyoz va preferentsiyalar berish.

Uchinchidan – qat'iy tejamkorlik tizimini joriy etish, ishlab chiqarish xarajatlari va mahsulot tannarxini kamaytirishni rag'batlantirish hisobidan korxonalarning raqobatdoshligini oshirish.

To'rtinchidan – elektroenergetika tizimini modernizatsiya qilish, energiya iste'molini kamaytirish va energiya tejashning samarali tizimini joriy etish choralarini amalga oshirish.

Beshinchidan – jahon bozorida talab pasayib borayotgan bir sharoitda, ichki bozorda talabni rag'batlantirish orqali mahalliy ishlab chiqaruvchilarni qo'llab-

quvvatlash iqtisodiy o'sishning yuqori sur'atlarini saqlab qolishda g'oyat muhim ahamiyatga ega.

Amalga oshirilayotgan bu chora-tadbirlar natijasi o'laroq aytish mumkinki, iqtisodiyotimizning barcha jabhalarida bugungi kunda ijobiy o'zgarishlar kuzatilmoqda. Mahalliy soliqlar va yig'imlar salmog'ini oshirishning yagona yo'li mahalliy hududlarda ishlab chiqarish tarmog'i xususan, kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirish, investitsion faoliyatni soliq imtiyozlari orqali rag'batlantirish kabi chora - tadbirlarni amalga oshirishdir. Bunda esa respublikamiz iqtisodiyotini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lgan qishloq xo'jaligi investitsiyalarni jalb etish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikka keng yo'l berish hamda ularni soliq imtiyozlari orqali rag'batlantirish lozim bo'ladi.

Bizga ma'lumki, hozirgi davrda dunyo mamlakatlari ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti o'zining ma'no-mazmuni jihatidan oldingi bosqichlardan keskin farq qiladi. Bunda eng asosiy va muhim jihat - milliy iqtisodiyotlarning tobora integratsiyalashuvi va globallashtiruvining kuchayib borishidir. Ayni paytda bu jarayonlar xalqaro maydondagi raqobatning ham keskinlashuviga, har bir mamlakatning xalqaro mehnat taqsimotidagi o'z mavqeini mustahkamlash uchun kurashining kuchayishiga ham ta'sir ko'rsatadi.

Shunga ko'ra, biz mamlakatimiz ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining joriy va istiqboldagi chora-tadbirlarini belgilashda jahon moliyaviy inqirozi oqibatlarining ta'sirini har tomonlama hisobga olishimiz, iqtisodiy rivojlanish dasturlarini ushbu jarayonlar ta'siri nuqtai-nazaridan shakllantirishimiz va ularni izchil amalga oshirishimiz taqozo etiladi.

Nazariy tahlillarimizga asoslanib aytish mumkinki, bugungi kunda mahalliy soliqlar amal qilishida hali bir qator muammolar mavjuddir. Ushbu bandda ana shu mahalliy soliqlar bilan bog'liq ayrim muammolar va ularni hal etish masalalari xususida to'xtalib o'tamiz. Bu o'rinda avvalo mahalliy soliqlar ichida eng katta mavqeini egallovchi mol-mulk solig'ini takomillashtirish bilan bog'liq fikrlarni keltiramiz.

Bugungi kunda mol-mulk solig'i davlat budjetidagi hissasi yuqori bo'lmasada to'g'ri soliq sifatida korxona, tashkilotlar moliya-xo'jalik faoliyati katta ta'sir kuchiga ega ekanligi bilan ahamiyatlidir. Tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, bugungi kunda mol-mulk solig'idagi eng asosiy muammo bu uning soliq stavkasi bilan bog'liqdir. Ma'lumki, mol-mulk solig'i stavkasi proportsional (teng ulushli) tartibda belgilangan bo'lib, bunda soliq to'lovchilar ixtiyoridagi mol-mulk ob'ektini hajmi, fondlarni fond qaytimi, fond sig'imi, yalpi tushumdagi hissasi, ularga tegishli amartizatsiya summalari ko'p holatlarda soliqqa tortish jarayoni bilan uzviy bog'liqligi amalda ko'rinmaydi. Shu sababli, mol-mulk solig'i stavkasini belgilashda ushbu ko'rsatkichlarni hisobga olgan holda tabaqalashtirilgan tartibda belgilash lozim deb hisoblaymiz. Biroq, tabaqalashtirishda asosiy mezon sifatida tarmoqlar korxonalarining fond sig'imi darajasini, yoki asosiy fondlarning eskirish so'mmasini bexud asosiy vositalari qoldiq qiymatiga nisbatan fond qiymati darajasini olish mumkin.

Agar, fond sig'imi darajasiga nisbatan olinadigan bo'lsa, engil sanoat, oziq-ovqat sanoati va qayta ishlash korxonalari uchun soliq stavkasini nisbatan yuqori darajada belgilashda to'g'ri keladi. Mol-mulk solig'i bo'yicha soliq stavkasi chet mamlakatlarda, masalan Rossiya Federatsiyasida federatsiyaning sub'ektlari bo'lgan davlat organlari tomonidan korxona faoliyatining turiga qarab belgilanadi. Rivojlangan xorijiy mamlakatlarda mol-mulk solig'i stavkasini o'rtacha miqdori taxminan 1-2 foizni tashkil etadi. Masalan, Germaniyada jismoniy shaxslardan olinadigan mol-mulk solig'i soliqqa tortiladigan mulk qiymatining 0,5 foizini, korporatsiyalar uchun 0,6 foizni tashkil qiladi. Mol-mulklar qiymati daromadlar yoki mabalg'larning aylanishi kabi keskin tebranishlarga ega bo'lmaganligi sababli mol-mulk solig'i doimiy ravishda har uch yilda hisoblanadi.

Hozirgi kunda asosiy vositalarni sotib olishda tegishli qo'shilgan qiymat solig'i asosiy vositalarning dastlabki (boshlang'ich) qiymatiga kiritilmoqda. Buning asosiy sababi asosiy vositalar materiallar kabi oborotda ya'ni aylanish tezligi kam bo'lganligi bilan izohlanadi. Biroq, masalaning ikkinchi tomoni ham

mavjuddir. Ya'ni, qo'shilgan qiymat solig'i asosiy vositaning dastlabki qiymatiga kiritilganligi bois mol-mulk solig'i ob'ektni sun'iy ravishda oshirib yuboradi.

Natijada qo'shilgan qiymat solig'i mol-mulk solig'i orqali ikki marta soliqqa tortilib qolinadi. Shundan kelib chiqib, mol-mulk solig'ini ob'ektini kamaytirish maqsadida sotib olingan asosiy vositalarga tegishli QQS asosiy vositalarning amortizatsiya me'yorlariga muvofiq normativ xizmat qilish muddati davomida mahsulot tannarxiga olib borish lozim va asosiy vosita realizatsiya qilinganda QQS qayta hisoblanmasligi zarur. Mol-mulk solig'i stavkasini bugungi kundagi proporsional tartibda belgilash soliqlarni adolatlilik tamoyiliga har vaqt ham mos kolavermaydi. Bizningcha mol-mulk solig'i stavkasini tabaqalashtirish ularni eskirish summasiga nisbatan yoki ularni qoldiq qiymatiga nisbatan qo'llanilishi lozim deb hisoblaymiz. Soliq stavkasi tabaqalashtirilgan tarzda shunday joriy qilinishi kerakki, buni natijasida korxonaning ortiqcha fondlarga egalik qilish va ulardan samarasiz foydalanish korxonaga sezilarli darajada zarar etkazishi kerak.

Mol-mulk solig'i bilan bog'liq yana bir muammo bu jismoniy shaxslar mol-mulkidan soliq undirishga ta'lluqlidir. Ma'lumki, 2012 yil 25 dekabrda O'zbekiston Respublikas Prezidentining 1887-sonli qaroriga muvofiq jismoniy shaxslar mol-mulkini soliqqa tortish maqsadlarida mol-mulk qiymatini aniqlanadi.

Mahalliy soliqlar takomillashtirish bu faqat bu soliq turlari bo'yichagina emas, balki ularni mahalliy soliqlar va budjetlarga kelib tushishini ham o'z ichiga oladi. Shuning uchun ham quyida mahalliy soliqlar va mahalliy budjetlar o'rtasidagi muvofiqlik, ularga doir huquqiy aktlar xususida to'xtalamiz.

Ma'lumki, Soliq kodeksi qabul qilinishiga qadar amalda bo'lgan "Mahalliy soliqlar va yig'imlar to'g'risida"gi qonunda mahalliy soliqlar va yig'imlar bo'yicha mahalliy hokimiyatlarning huquqlari va majburiyatlari aks ettirilgan edi. 2008 yilning boshidan kuchga kirgan Soliq kodeksida esa bu holatlar o'z aksini topmagan. Binobarin, Soliq kodeksining 23-moddasida mahalliy soliqlar

turlari keltirib o'tilgan. Bulardan ko'rinadiki, bugungi kunda mahalliy hokimiyatlarni vakolatlari kengaytirilayotgan bir vaqtda ularni muhim moliyaviy resurslari manbai bo'lgan mahalliy soliqlar va yig'implarni joriy etish bilan bog'liq yangi qonunni qabul qilinishiga katta ehtiyoj tug'ilmoqda. Bu qonun o'z navbatida, Soliq kodeksi, Budjet tizimi to'g'risidagi qonunlar bilan muvofiqlashtirilgan bo'lishi lozim deb hisoblaymiz.

Hozirgi kunda mahalliy soliqlardan tushayotgan daromadlar mahalliy budjetlarning daromadlarida katta salmoqqa ega emas. Bizning fikrimizcha bu nafaqat mahalliy soliqlarni joriy qilish imkoniyatlaridan to'liq foydalanmaslik bilan balki mahalliy budjetlarni daromadlarini tartibga solishda qo'llanilayotgan amaliyot bilan bog'liqdir. Umumdavlat soliqlaridan mahalliy budjetlar daromadlarini tartibga solish maqsadida ajratmalar ajratish foizini viloyatlar va yillar bo'yicha o'zgarib turishi, undan tashqari mahalliy budjet xarajatlarini moliyalashtirishni ularni daromadlar rejasini bajarilishi bilan bog'lanmaganligi natijasida mahalliy hokimiyatlarni budjet daromadlarini oshirib borishdagi iqtisodiy qiziqishini cheklab qo'ymoqda.

Mahalliy budjetlarni tartibga solish amaliyotini tahlil qilish shu narsani ko'rsatadiki, haligacha eski mexanizmdan qo'llanib kelinmoqda, ya'ni soliqlarni ishonchli turlari avvalom bor markaziy (davlat) budjetiga yig'iladi, so'ngra uning ma'lum foizi mahalliy budjetlarga xarajatlarni qoplashga birlashtirilgan daromadlari yetmasa ajratma sifatida har yili har xil foizda qoldiriladi. Bu mexanizm mahalliy hokimiyatlarni birlashtirilgan daromadlarini yil sayin ko'paytirib borishga manfaatini o'yg'otmaydi. Yana shu narsa ma'lum bo'ladiki, davlat soliqlaridan ajratma darajasi belgilanayotganda ularning ulushi budjet daromadlarini qancha qismiga teng kelishiga e'tibor qilinmaydi.

Shuning uchun bizning fikrimizcha, umumdavlat soliqlaridan ajratiladigan foizlar belgilanayotganda hech bo'lmaganda 5 yilga o'zgarmas stavkada belgilanishi lozim. Bundan tashqari har bir umumdavlat soliqlaridan ajratiladigan foiz miqdori bu soliqdan tushadigan tushumni ulushi budjet

daromadlarini 1/3 qismidan oshmasligi shart deb hisoblaymiz. Shundagina mahalliy hokimiyatlarni iqtisodiy manfaatdorligi oshadi.

Mahalliy hokimiyatlar ixtiyorida (tumanlarda) zaxira fondlarini tashkil qilish. Bu fondlar asosan hududni ijtimoiy - iqtisodiy rivojlantirish bilan bog'liq ko'zda tutilmagan tadbirlarni moliyalashtirish uchun tashkil qilinib, bu fondlarning budjet daromadlari sifatida mahalliy budjetdan belgilangan miqdorda ajratiladigan mablag'lar hamda chetdan jalb qilingan har xil budjet daromadlaridan foydalanish mumkin.

III bob bo'yicha xulosa

Sharq davlatlarida xususan Yaponiyada ham AQSh va G'arbiy Evropa davlatlari kabi umumdavlat va mahalliy soliqlar amal qilib ular hisobiga federal va hududlarning moliyaviy resurslari shakllanib boradi. Bu erda mahalliy soliqlarga nisbatan umumdavlat soliqlarinig hissasi yuqori bo'lib ular hisobiga budjet jami moliyaviy resurslarinig 64 foizidan ko'prog'i shakllanib qolgan qismi mahalliy soliqlar hisobiga to'g'ri keladi.

Yaponiya soliq tizimida hududlarning budjet daromadlarini mustahkamlashga alohida e'tibor qaratiladi. 90-yillarning boshlarida hududlarning umumiy moliyaviy resurslari 80,41 trln. ienani tashkil etib, ulardan mahalliy soliqlar 33,45 trln. iena yoki mahalliy budjet daromadlarinig 41,6 foizini tashkil etadi. Bundan tashqari 14,33 trln. iena yoki 17,8 foizi umumdavlat soliqlaridan berilgan ajratmalarga to'g'ri keladi. Hududlarga bu davrda maqsadli tarzda 10,65 trln. iena (mahalliy budjetlarning 13,2 foizi) dotatsiya berib, qolgan 20,3 trln. iena soliqsiz to'lovlar hissasiga to'g'ri kelgan. Mahalliy budjet moliyaviy resurslariga e'tibor beradigan bo'lsak, jami moliyaviy resurslar 33,45 trln. ienani tashkil etib, ularning 35,6 foizi daromad solig'i, 41,1 foizi mol-mulk solig'i qolgan 27,2 foizini esa iste'mol solig'i tashkil etadi.

Mahalliy soliqlarni joriy qilish imkoniyatlaridan to'liq foydalanmaslik bilan balki mahalliy budjetlarni daromadlarini tartibga solishda qo'llanilayotgan amaliyot bilan bog'liqdir. Umumdavlat soliqlaridan mahalliy budjetlar daromadlarini tartibga solish maqsadida ajratmalar ajratish foizini viloyatlar va yillar bo'yicha o'zgarib turishi, undan tashqari mahalliy budjet xarajatlarini moliyalashtirishni ularni daromadlar rejasini bajarilishi bilan bog'lanmaganligi natijasida mahalliy hokimiyatlarni budjet daromadlarini oshirib borishdagi iqtisodiy qiziqishini cheklab qo'ymoqda.

Mahalliy budjetlarni tartibga solish amaliyotini tahlil qilish shu narsani ko'rsatadiki, haligacha eski mexanizmdan qo'llanib kelinmoqda, ya'ni soliqlarni ishonchli turlari avvalom bor markaziy (davlat) budjetiga yig'iladi, so'ngra uning ma'lum foizi mahalliy budjetlarga xarajatlarni qoplashga birlashtirilgan daromadlari yetmasa ajratma sifatida har yili har xil foizda qoldiriladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Bitiruv malakaviy ishini yozish jarayonida mahalliy budjetlar solikli daromadlari istiqbolini rejalashtirishdagi samarali ijrosini ta'minlashdagi amaliy, uslubiy va ilmiy yondoshuvlarni tadqiq etish va zamon talabi hamda jahon andozalari asosida ushbu jarayonni kompleks isloh qilish yo'nalishlari mavjud.

Munitsipal boshqarishning markaziy davlat hokimiyatiga nisbatan nisbiy mustaqilligi, mahalliy aholi hayotiga doir ko'pgina masalalarni hal etishda hukumatga tobe emasligi, joylardagi saylanuvchi organlar faoliyatini nazorat qiluvchi hukumat vakillarining yo'qligi – bularning barchasi Angliyaning zamonaviy munitsipal boshqarish tizimiga xos xususiyatlardandir. Lekin hukumat mahalliy o'zini-o'zi boshqarish organlarining ish faoliyatiga o'z ta'sirini ko'rsatadi.

Ingliz tadqiqotchilarining fikricha, munitsipal organlarning vakolat doirasi parlament vakolati doirasining hosilasidir, munitsipalitetlarning davlatga xos jixatlarga egaligi shak-shubxasizdir. Shu sababli Buyuk Britaniya parlamenti va markaziy hukumati ko'pgina hollarda munitsipalitetlarga tegishli hududlar doirasida davlat boshqaruviga doir vazifalarni yuklaydi.

Bular saylanuvchi vakolatli organlar faoliyatining tub mohiyatini belgilaydi.

O'zini-o'zi boshqarishning ingliz modeliga xos xususiyatlaridan biri shundan iboratki, munitsipal organlar qonunda belgilangan vazifalarnigina amalga oshiradilar.

Ingliz tadqiqotchisi D.Djeningsning fikricha: “mahalliy hokimiyatlar joylarda milliy siyosat masalalarini hal etuvchi markaziy hokimiyat agentlari bo'lishlari lozim”.

Markaziy hukumat va mahalliy boshqarish organlari o'rtasidagi amaliy munosabatlar shuni ko'rsatadiki, mahalliy hokimiyat, darhaqiqat, “markaziy hokimiyat agenti” maqomiga ega bo'la boshlagan. Buyuk Britaniya qonunchiligida ham aks etgan. 1980 yildayoq “Mahalliy boshqarish

to'g'risida"gi qonunga muvofiq, tegishli vazirlarga graflik kengashi va okrug kengashi faoliyatiga doir deyarli barcha masalalar yuzasidan ko'rsatmalar berish huquqi berildi, 1984 yildagi "mahalliy boshqarish to'g'risida"gi qonunga muvofiq, metropoliten okruglarining mahalliy soliq stavkalarini belgilash huquqi bekor qilindi.

Garbiy Evropa davlatlari mahalliy boshqarish tizimi tadqiqotchilaridan biri V.Baranchikov fikricha: "Buyuk Britaniyada munitsipal organ vakolatlari, ularning markaziy hukumat, vazirliklar hamda vazirlik departamentlari bilan o'zaro munosabatlari parlament aktlariga muvofiq belgilanadi".

U muntazam ravishda ayrim munitsipal organ shakllariga doir katta hajmli qonunlar qabul qiladi, so'ngra har yili yoki zarur hollardagina amaldagi qonunlarga qo'shimchalar kiritadi hamda alohida broshyuralar, kitoblar shaklida yoki boshqa bir shaklda nashr etadi. Parlament yig'ilgan qonunlar yuzasidan mahalliy boshqarish to'g'risida qonun qabul qilishi mumkin, mazkur qonunlarda belgilangan amaldagi me'yorlarning barchasini o'zgarishsiz sistemaga solib, bir majmuaga to'plashi, ya'ni inkorporatsiyalashi mumkin.

Bu esa munitsipal boshqarish to'g'risidagi qonun hujjatlarini "saralash", huquqiy tartibot samaradorligini oshirish, munitsipal boshqarishning huquqiy asoslarini muntazam ravishda yangilab borish imkonini beradi.

Mahalliy budjetlar solikli daromadlari istiqbolini rejalashtirishdagi samarali ijrosini ta'minlashdagi amaliy, uslubiy va ilmiy yondoshuvlarni tadqiq etish va zamon talabi hamda jahon andozalari asosida ushbu jarayonni kompleks isloh qilish yo'nalishlarini yoritishga qaratilgan quyidagi asosiy xulosalarni chiqarish hamda tegishli tavsiyalarni bayon etish imkonini berdi:

Birinchidan, Mahalliy budjetlar daromad bazasining yanada mustahkamlanishi budjetlarni shakllantirish yuzasidan vujudga kelgan munosabatlarni isloh qilishning asosiy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Bu yo'nalishda mulkka, erga, resurslarga soliq solishning samaradorligini yanada oshirish muhim ahamiyat kasb etadi. Mahalliy budjetga to'liq tushadigan mulk solig'ining tushumlarini real oshirishda ushbu

soliqning hisoblanish uslubiyoti va imtiyozlari tizimini takomillashtirish muhim ahamiyatga egadir.

Ikkinchidan, Mahalliy budjetlar daromadlarining yana bir muhim manbasi bu jismoniy shaxslar daromad solig'ining mahalliy budjetlarga uzoq muddatga birlashtirilib qo'yilishidir. Soliqlar qatorida soliqsiz tushumlar ham budjetlarning muhim manbalari bo'lib qolishlari kerak, chunki soliq yukini oshirish chegaralanganligini hisobga olsak, bu muhim ahamiyat kasb etadi. Mahalliy hukumat organlari o'zlariga tegishli bo'lgan mulkdan daromad manbalarini oshirish maqsadida foydalanishga o'rganishlari kerak.

Uchinchidan, Mahalliy soliqlarning tushumlari kamayib bormoqda va avtotransport qo'yganlik uchun yig'im, dehqon bozorlaridagi bir marotabalik yig'imlar juda kam samara bermokda.

To'rtinchidan, Xorijiy davlatlar tajribasi budjet daromadlarini taqsimlash va xarajat vakolatlarini chegaralab qo'yishda ko'plab shakl va usullar mavjudligini ko'rsatadi. Bu tajribani umumlashtirish respublikamiz uchun quyidagi saboqlarni chiqarishga imkon beradi:

- Tartibga soluvchi soliqlarni ma'lum davrga (8 yilga) yagona barqaror normativlar asosida taqsimlash mahalliy budjetlar daromadlarini barqaror shakllantirish, budjet parametrlarini kelishuvchilik amaliyoti asosida shakllantirishdan voz kechish, boqimandalikni bartaraf etish va mahalliy hokimiyat organlarining soliq tushumlarini oshirishga bo'lgan qiziqishlarini ko'tarish, soliq bazasini kengaytirish, budjet boqimandalarini qisqartirish nuqtai nazaridan bir muncha qulay va samaralidir:

- Xarajat vakolatlarini taqsimlashning aniq tartibi yo'qligi budjet taqchilligini keyingi quyi tabaqaga yuklashga, ayrim xarajatlarni qirqib qolinishi va samarasiz moliyalashtirilishiga zamin yaratadi, markazdan mahalliy budjetlar tuzilishi va ijrosi ustidan qat'iy nazorat mavjud bo'lishiga qaramasdan, mas'uliyatni va hisobdorlikni kamaytiradi;

- Mahalliy budjetlarga tashqi va ichki bozorlarda zayomlashtirish huquqini berish moliyaviy bozorlarni rivojlantirishni, huquqiy tartibga solish mexanizmini, vositalarini va tamoyillarini ishlab chiqishni va joriy etishni, budjet hisoboti va nazoratini kuchaytirishni talab etadi.

Ushbu masala yuzasidan amaliy tavsiyalar tizimini shartli ravishda uch yo'nalishga bo'lish mumkin:

Birinchidan, Mahalliy (hududiy munitsipal) mulkni shakllantirish va uni boshqarishning asosiy tamoyillarini ishlab chiqish;

Ikkinchidan, Mahalliy budjetlar potentsialini mustahkamlash maqsadida soliq tizimini takomillashtirish;

Uchinchidan, Budjetlarga munosabatlar mexanizmini takomillashtirishda subvensiyalar ulushini kamaytirish. Mahalliy budjet tarkibida 8 hudud haligacha subvensiya oladi.

Zamonaviy budjet tizimi va budjet tuzilishini shakllantirishning, mahalliy budjetlar solikli daromadlari istiqbolini rejalashtirishni oshirish maqsadida budjetlararo munosabatlarning sifat jihatdan yangi tizimini vujudga keltirishning va ular shakl-usullarini optimal muvofiqlashtirishning yangi konstruktiv yondashuvlarini qidirib topish hozirgi sharoitdagi O'zbekiston Respublikasini iqtisodiyotini tobora mustahkamlash jarayonini barqarorlashtirishga xizmat qiladi, boshqaruv hokimiyati turli darajalari teng huquqliligini ta'minlaydi va bozor islohotlari samaralarining natijalarini tez orada o'zlashtirish imkoniyatlarini ta'minlashiga ishonch bildirish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Toshkent.: "O'zbekiston" 2012. - 32b.
2. O'zbekiston Respublikasining «Budjet tizimi to'g'risida»gi Qonuni. 2000 yil 14 dekabr.
3. O'zbekiston Respublikasining «Davlat budjetining g'azna ijrosi to'g'risida»gi Qonuni., 2004yil 29 avgust.
4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2003 yil 25 dekabrdagi «O'zbekiston Respublikasining 2004 yil Davlat budjeti to'g'risida»gi 567-son Qarori.
5. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2004 yil 28 dekabrdagi «O'zbekiston Respublikasining 2005 yilgi Davlat budjeti parametrlari to'g'risida»gi 610-son Qarori. O'zbekiston Respublikasining qonun hujjatlari to'plami. 2004yil. 52-son.
6. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999 yil 3 sentyabrdagi 414-son «Budjet tashkilotlarini mablag' bilan ta'minlash tartibini takomillashtirish to'g'risida»gi Qarori. \ Xalq so'zi. 1999. 4 sentyabr.
7. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining 2004 yil 2 yanvardagi 1-son «2004 yil budjetda ko'zda tutilgan xarajatlarni to'liq va o'z vaqtida moliyalashtirishni ta'minlash va budjet mablag'larining maqsadli ishlatilishi ustidan nazoratni kuchaytirish haqida» gi Buyrug'i.
8. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining 2005 yil 3 yanvardagi 1-son «O'zbekiston Respublikasining 2005 yilgi Davlat budjetining daromadlar va xarajatlar parametrlarini taqsimlash, rejalashtirish va ijrosini ta'minlashdagi moliya organlari va nazorat taftish boshqarmalarining ustivor vazifalari to'g'risida» gi Buyrug'i. Maxsus ilmiy adabiyotlar.
9. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining G'aznachilik to'g'risidagi Nizom. Vazirlar Maxkamasining 2007 yil 20 martdagi 53-son qaroriga. ILOVA // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami -T., 2007. - № 12. - C. 18-23;

10. Budjetdan mablag' oluvchilarning shaxsiy hisobvaraqlarini O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi G'aznachiligida va uning hududiy bo'linmalarida yuritish qoidalari. Moliya vazirining 2007 yil 17 oktyabrdagi 93-son buyrug'i bilan tasdiqlangan. // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. -T., 2007. - № 48-49. - C. 59-75.
11. Davlat budjetining g'azna ijrosi qoidalari : O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirining 2009 yil 4 avgustidagi 69-son buyrug'iga Ilova // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. -T., 2009. - № 38. - C. 113-167
12. O'zbekiston Respublikasi Davlat budjetining parametrlari va asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlarning prognozi to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-1024-sonli Qarori, 29 dekabr 2008 yil.
13. "O'zbekiston Respublikasining 2010 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari va davlat budjeti parametrlari to'g'risida"gi PQ-1245 sonli Prezident Qarori. 22 dekabr 2009 yil.
14. "O'zbekiston Respublikasining 2011 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari va davlat budjeti parametrlari to'g'risida"gi PQ-1449 sonli Prezident Qarori. 24 dekabr 2010 yil.
15. Barcha reja va dasturlarimiz Vatanimiz taraqqiyotini yuksaltirish, xalqimiz farovonligini oshirishga xizmat qiladi". Prezident Islom Karimovning 2010 yilda mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2011 yilga mo'ljallangan eng muhim ustuvor yo'nalishlarga bag'ishlangan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining majlisidagi ma'ruzasi. // Xalq so'zi, 2011 yil 22 yanvar.
16. "O'zbekiston Respublikasining 2012 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari va davlat budjeti parametrlari to'g'risida"gi PQ-1675 sonli Prezident Qarori. 30 dekabr 2011 yil.
17. O'zbekiston Respublikasining 2013 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari va davlat budjeti parametrlari to'g'risida"gi PQ-1887 sonli Prezident Qarori. 25 dekabr 2012 yil.

18. Karimov I.A. "Asosiy vazifamiz - Vatanimiz taraqqiyoti va xalqimiz farovonligini yanada yuksaltirishdir". // - T.: O'zbekiston. 2010.- 80 b.
19. Karimov I.A. "2012 yil Vatanimiz taraqqiyotini yangi bosqichga ko'taradigan yil bo'ladi". - T: "O'zbekiston", 2012. - 36 b.
20. Karimov I.A. "Bosh maqsadimiz – keng ko'lamli islohotlar va modernizatsiya yo'lini qat'iyat bilan davom ettirish"/– T.: O'zbekiston. 2013y –64b.
21. Karimov I. Inson manfaatlari ustuvorligini ta'minlash – barcha islohot va o'zgarishlarimizning bosh maqsadidir. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2007 yilda mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2008 yilda iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirishning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasi majlisidagi ma'ruzasi. // Xalq so'zi. 2008. fevral.
22. Karimov I.A. «Mamlakatimizni modernizatsiya qilish va yangilashni izchil davom ettirish - davr talabi» Xalq so'zi gazetasi 2009 yil 13 fevral
23. Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari. —T.: O'zbekiston, 2009. - 56 b.
24. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning 2011 yilning asosiy yakunlari va 2012 yilda O'zbekistonni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining majlisidagi ma'ruzasi. // Xalq so'zi, 2012 yil 20 yanvar. 1-3 betlar.
25. Karimov I.A. "Inson manfaatlari ustuvorligini ta'minlash- barcha islohot va o'zgarishlarimizning bosh maqsadidir". // Xalq so'zi gazetasi, 2008 yil 9 fevral.

26. Karimov I.A. "Yangilanish va barqaror taraqqiyot yo'lidan yanada izchil harakat qilish, xalqimiz uchun farovon turmush sharoiti yaratish-asosiy vazifamizdir." // Xalq so'zi gazetasi, 2007 yil 13 fevral.
27. Karimov I.A. "Erishilgan yutuqlarni mustahkamlab, yangi marralar sari izchil harakat kilishimiz lozim." // Xalq so'zi gazetasi, 2006 yil 11 fevral.
28. Karimov I.A. Bizning bosh maqsadimiz-jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir, Xalq so'zi gazetasi, 2005 yil 26 yanvar, 1-5 b.
29. Vahobov A., Malikov T. Moliya. Darslik. Toshkent, "Noshir", 2011 y. 712 b.
30. Malikov T. Haydarov N., "Moliya: umumdavlat moliyasi" o'quv qo'llanma Toshkent, "IQTISOD-MOLIYA", 2009 y. 556 b.
31. Malikov T.S., Vahobov D.R. Moliya chizmalarida. – T.: "IQTISOD-MOLIYA", 2009 y, 660 b.
32. Vahobov A., Malikov T. "Moliya: umumnazariy masalalar" o'quv qo'llanma Toshkent, "IQTISOD-MOLIYA", 2008 y. 316 b.
33. Srojiddinova Z.X. «Budjetlararo munosabatlar» o'quv qo'llanma Toshkent, info COM.UZ.MChJ nashriyoti, 2010 y. 156 b.
34. Vahobov D., Rajabov Sh. "Moliya" o'quv qo'llanma Toshkent, "IQTISOD-MOLIYA", 2009 y., 200 b.
35. Malikov T.S. "Moliya: xujalik yurituvchi subektlar moliyasi" O'quv qo'llanma / - T.: "IQTISOD-MOLIYA", 2009. -288 b.
36. Vahobov A. Qosimova G. Jamolov X. Davlat moliyasini boshqarish. T.: Iqtisod va moliya. 2008. - 260 b.
37. Malikov T., Xaydarov N., "Byudjet: tizimi, tuzulmasi, jarayoni" o'quv qo'llanma, Toshkent "IQTISOD-MOLIYA", 2008 y, 84 b.
38. Malikov T., Xaydarov N., "Byudjet daromadlari va xarajatlari" o'quv qo'llanma, Toshkent: "IQTISOD-MOLIYA", 2007 y, 245 b.

39. Malikov T., Haydarov N., “Davlat byudjeti” o’quv qo’llanma, Toshkent: “IQTISOD-MOLIYA”, 2007, 84 b.
40. Axmadjonov.A. Amerika Qo’shma Shtatlarining federal budjet tizimi. O’quv qo’llanma. T: "Fan", 2004, - 430 b.
41. Bekmurodov A.Sh., G’afurov U.V. O’zbekistonda iqtisodiyotni liberallashtirish va modernizatsiyalash: natijalar va ustuvor yo’nalishlar. O’quv qo’llanma. - Toshkent, 2007.
42. Vaxobov A.Qosimova G., Jamolov X. Budjet-soliq siyosati yaxlitligi. O’quv qo’llanma. -T.: Iqtisod va moliya. 2005, -215 6.
43. Vahobov.A, Jumaev N., Burxonov U. Xalqaro moliya munosabatlari// Darslik. T.: Yangi asr avlodi, 2003, - 400 b.
44. Vahobov.A, Jumaev N., Burxonov U. Chet mamlakatlar moliyasi// Monografiya. T.: Yangi asr avlodi, 2003, - 333 b.
45. Vaxobov A., Srojiddinova 3. O’zbekiston Respublikasi davlat budjeti. O’quv qo’llanma. -T.: Moliya. 2002, - 83 b.
46. Дробозина Л.А.Финансн. Учебник. - М: ЮНИТИ, 2003. 460 стр.
47. Бочаров В. В., Леонтьев В. Е, Радковская Н. П. Финансы: учебник. - СПб.: Питер, 2009. – 400 с.
48. Иванюженко А.Б. Государственный и муниципальный финансовый контроль. СПб.: Нестро – История, 2010 г. 398 стр.
49. Боди З., Мертон Р.К. Финансы Пер. с англ. : Уч. Пос. – М.: Изд. дом “Вильямс ” 2009. – 320 с.
50. Барулин С.В. Финансы. – М.: КНОРУС , 2011 г. – 640 стр.
51. Кадомцева С.В. Государственные финансы. – М.: ИНФРА – М, 2010 г.- 352 стр
52. Поляка Г.Б. Государственные и муниципальные финансы. – М.: Юнити, 2008 г. – 390 стр.
53. Лушина С.И., Слеова В.А. Государственные и муниципальные финансы. – М.: “Экономист ”, 2007 г. – 763 стр.

« Internet» tarmog'i bo'yicha tavsiya etiladigan veb-saytlar:

1. <http://www.mf.uz> –O'zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi sayti;
2. <http://www.gov.uz> - O'zbekiston Respublikasi hukumat sayti;
3. <http://www.treasury.uz> - O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi G'aznachiligi sayti;
4. <http://www.edu.uz> - O'zbekiston Respublikasi ta'lim sayti;
5. www.stat.uz - O'zbekiston Respublikasi Statistika qo'mitasi;
6. www.uza.uz - O'zbekiston iqtisodiy axborotnomasi sayti;
7. www.xs.uz – Xalq so'zi gazetasi sayti;
8. www.cbu.uz - O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki sayti;
9. <http://www.worldbank.org> - Jahon banki sayti;
10. <http://www.hm-treasury.gov.uk> – Buyuk Britaniya G'aznachiligi sayti;
11. <http://www.imf.org> – Xalqaro valyuta fondi sayti;
12. www.nauka-shop.com – Ilmiy-magazin sayti;